

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-
ПСИХОЛОГІВ**

Студентки 2 курсу, 3м групи,
Спеціальності 053 «Психологія»

_____ *підпис
студента*

Лавриненко Юлія
Олександрівна

Науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор

_____ *підпис
керівника*

Полунін Олексій
Васильович

Науковий консультант
кандидат психологічних наук,
доцент

_____ *підпис
консультанта*

Капосльоз Григорій
Вікторович

Гарант освітньої програми
доктор психологічних наук,
професор

_____ *підпис
керівника*

Корольчук Валентина
Миколаївна

Київ 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	7
1.1 Сутність поняття «самовизначення особистості» в сучасній психології.....	7
1.2 Теоретичні засади професійного самовизначення.....	10
Висновок до першого розділу.....	17
РОЗДІЛ II. ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ТА МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	19
2.1 Методичні підходи та принципи щодо вибору психодіагностичного інструментарію дослідження професійного самовизначення особистості.....	19
2.2 Концептуальна модель дослідження професійного самовизначення студентів-психологів.....	21
2.2.1 Методи дослідження мотиваційного компонента професійного самовизначення студентів-психологів.....	22
2.2.2 Особливості дослідження компонента професійного спрямування обстежуваних.....	24
2.2.3 Методи емпіричного дослідження емоційно-вольового компонента професійного самовизначення обстежуваних.....	27
2.3 Організація емпіричного дослідження.....	29
Висновок до другого розділу.....	29
РОЗДІЛ III. ХІД І РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	31
3.1 Аналіз результатів дослідження мотиваційного компонента студентів за методикою В. Горбачевського.....	31
3.2 Обробка результатів дослідження компонента професійного спрямування за допомогою ОПС Д. Голланда.....	36
3.3 Характеристика емоційно-вольової сфери у структурі професійного самовизначення студентів-психологів за методикою А. Зверкова та Е. Ейдмана.....	41
Висновок до третього розділу.....	44
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП

Актуальність теми. Вибір професії – одне з найважливіших рішень у житті людини. Професійне становлення є складовою частиною, а також одним із етапів розвитку особистості. Становлення професіонала та пов'язане з цим професійне самовизначення є процесом формування індивідуального стилю життя, реалізацією особистості творчого потенціалу, визначенням власного місця у складній системі різноманітних відносин, спрямованістю на засвоєння соціального досвіду, свідомою постановкою цілей. Професійне самовизначення є також періодом життя, тому його слід розглядати у рамках всієї біографії людини. Цей процес починається ще у шкільні роки і завершується тільки тоді, коли дійде до досягнення стабільного становища у певній професійній сфері соціального життя. Але найбільша частина професійного самовизначення припадає саме на студентські роки. Той час, коли людина вже формується, як професіонал, раціонально мислить і обирає свій власний життєвий шлях. Тому в нашому дослідженні акцент робиться саме на цей період життя.

У радянській і пострадянській психології розглянуто лише окремі аспекти професійного самовизначення особистості. Також вчені більше спираються на особливості професійного вибору школярами, а самовизначення на етапі студентства продовжує залишатися малорозробленим і тому, ця проблема заслуговує детального розгляду і є актуальною в наш час.

У радянській психології накопичено великий досвід дослідження проблеми професійного самовизначення. З погляду психології, використання терміна «самовизначення» зумовлене різними підходами до проблеми. Воно глибоко проаналізовано у роботах Є.Клімова, М.Пряжнікова, І.Кона, Т.Кудрявцева, Є.Головахи та багатьох інших вчених. Ними досліджували вплив особистісних чинників на процес професійного самовизначення як складової особистісного розвитку загалом.

Також цю проблему досліджували такі вчені, як: М. Корольчук, Ю. Дроздова, В. Корольчук, В. Осьодло, А. Сипливий, Б. Ананьєв, Б. Ломов, В.

Бодров, Г. Костюк, Є. Мілерян, Л. Вербицька, Л. Карамушка, М. Савчин, С. Максименко, С. Миронець, Т. Щербан.

Мета дослідження: виявлення особистісних чинників у професійному самовизначенні студентів-психологів.

Відповідно до мети дослідження були сформовані такі **завдання:**

- розглянути теоретичні матеріали щодо професійного самовизначення особистості у вітчизняній і зарубіжній літературі;
- обґрунтувати психодіагностичний інструментарій дослідження особливостей професійного самовизначення студентів-психологів;
- здійснити емпіричне дослідження професійного самовизначення студентів-психологів;
- узагальнити результати і сформулювати висновки експериментального дослідження;

Об'єктом дослідження є професійне самовизначення студентської молоді.

Предмет дослідження: особливості професійного самовизначення студентів-психологів.

Спираючись на концептуальну модель у монографії Психологія професійного самовизначення особистості, автори: М.С. Корольчук, Ю.В. Дроздова, В.М. Корольчук, В.І. Осьодло, А.М. Сипливий, ми використали деякі, розроблені ними, компоненти для дослідження самовизначення майбутніх психологів. А саме:

- мотиваційний;
- професійна спрямованість;
- емоційно-вольовий.

Тому **гіпотезою** дослідження є припущенням, що на професійне самовизначення студентів кафедри психології здійснюють значний вплив такі структурні компоненти особистості, як: мотиваційний, професійний та емоційно-вольовий. Розвиток професійного самовизначення може відбуватися завдяки потенційним і актуальним індивідуально-психологічним характеристикам

компонентів професійного самовизначення, формуванню пізнавальних, комунікативних, лідерських характеристик, стійкості до стресу й т.д.

Отже, нашою головною задачею буде висвітлення особистісних чинників професійного самовизначення студентів-психологів. Ця робота націлена на дослідження суб'єктивних факторів, що відображають особистісні характеристики студентів, а саме: ступінь мотивації, усвідомлення, цілеспрямованість і наявність професійно-важливих якостей.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть послужити для впровадженні заходів із психологічного забезпечення навчальної та професійної діяльності, а саме: вищих навчальних закладах освіти України; соціально-психологічних службах під час роботи з молоддю; в центрах довузівської підготовки, розвитку кар'єри, а також у процесі професійної підготовки психологів на бакалаврському та магістерському рівнях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- розроблено концептуальну модель дослідження професійного самовизначення студентів-психологів, яка містить теоретичну базу, обґрунтований комплекс методів і психодіагностичних методик дослідження окремих її структурних компонентів;
- на емпіричному рівні виявлено особливості змісту, структури, проявів професійного самовизначення майбутніх психологів за такими структурними компонентами, як: мотиваційний, професійне спрямування, емоційно-вольовий.

Апробація результатів. Основні положення та актуальність роботи оприлюднено в науковій статті « Дослідження професійного самовизначення студентів-психологів: постановка проблеми та перспектива розв'язання», яка опублікована у збірнику наукових статей «Організаційна та економічна психологія» (Київський національний торговельно-економічний університет, 2019).

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (84), додатків (3). Робота

містить 3 таблиці, 2 рисунки. Основний зміст випускної кваліфікаційної роботи викладений на 52 сторінках, загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

1.1 Сутність поняття «самовизначення особистості» в сучасній психології

Самовизначення особистості може траплятися в будь-який період життя людини, але особливо гостро воно постає перед особою, яка розпочинає доросле життя. Це вибір не тільки певного виду праці, а й майбутньої позиції в соціальній структурі суспільства.

Самовизначення — це процес визначення свого місця в житті, у суспільстві, усвідомлення власних інтересів. Результатом самовизначення є усвідомлення себе (життєвих планів, цілей, особистісних особливостей, можливостей, здібностей), а також суспільних вимог та очікувань і їх зіставлення.

Самовизначення обумовлюється не лише усвідомленим прагненням особистості визначити певну життєву позицію, а й рівнем розвитку суспільства. У кожному конкретному суспільстві є різні можливості для самовизначення особистості. В деякі історичні періоди вона взагалі була мізерною.

У сучасному суспільстві можливості для самовизначення і самореалізації незрівнянно ширші — людина може досягти практично будь-якого статусу в суспільстві. На цей процес впливають чотири чинники: 1) мотиви («Чого я хочу?»); 2) самопізнання як усвідомлення особистістю своїх якостей, відповідь на запитання («Хто я такий?»); 3) самооцінка («Що я можу?»); 4) вимоги суспільства, суспільні норми життя («Чого від мене вимагають?»).

Американський учений Ерік Еріксон вважав, що в процесі становлення особистість переживає низку послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у взаєминах особистості з навколишнім світом, коли

людина постає перед вибором між двома альтернативними можливостями, одна з яких має позитивний напрям, а інша — негативний [10, с. 12].

Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження свідчить, що на сьогодні немає єдиної наукової концепції особистісного самовизначення. Так, філософська сторона проблеми розкривається у роботах А. Архангельського, В. Бакштановської, В. Роменця, В. Циби, А. Гусейнова, О.Дробницького, А.Здравомислова, М.Зотова, В. Щердакова і ін. [10 с. 14]

Різні аспекти проблеми самовизначення розглядаються у зв'язку з дослідженням методологічних питань формування активної життєвої позиції, виховання творчої особистості в роботах К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Л. Божович, Л. Буєвої, М. Боришевського, І.Волкова, Г. Костюка, О.Киричука, Л.Когана, С.Максименка, О. Леонтєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, Т. Титаренко, Д. Фельдштейна, Л. Орбан, Ю.Трофімова, Н.Чепелевої та ін. [30 с. 38]

У соціально-психологічному плані цю проблему досліджували М.Титма, В.Татенко, І.П. Маноха, Т.С. Яценко, В.Казмиренко, Г.Ложкін, Л.Сохань та ін. Особистісне самовизначення, як процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця в системі суспільних відносин, має ціннісно-сміслову природу і виражається в активному ставленні людини до самої себе та оточуючої дійсності (К.Альбуханова-Славська, О.Киричук, С.Рубінштейн, Т.Титаренко) [30,40, 1, 56].

Проаналізувавши літературу, ми виділили такі основні функції, через які реалізується зміст особистісного самовизначення: смислотворення, тобто пошук людиною сенсу власного існування та вироблення загальних уявлень про мету свого життя; мотивації, спонукання діяльності особистості та встановлення її спрямованості; реалізації, тобто свідоме ствердження особистістю власної позиції в тих чи інших проблемних ситуаціях.

Центральним моментом у самовизначенні особистості (К.Абульханова-Славська, С. Рубінштейн, О.Леонтєв) виступає усвідомлення суб'єктом потреби у самопізнанні, у зміні себе, у самовдосконаленні. Самовизначення при цьому

виступає інтегруючим стрижнем розвитку особистості, що охоплює всі її сторони.

Самовизначення нерозривно пов'язане з формуванням світогляду особистості (В.Давидов, Г.Костюк, С.Максименко, Д.Ельконін та ін.), когнітивними передумовами чого є засвоєння суб'єктом системи наукових знань, розвиток здібностей до теоретичного мислення, досягнення високого рівня пізнавальної активності. При цьому світогляд являє собою насамперед не деяку логічну систему знань, а комплекс переконань, принципів, ціннісних орієнтацій, що визначає позицію особистості у стратегії і тактиці вирішення життєво важливих задач [62 с. 65].

Формування особистості на етапі ранньої юності визначається соціальною ситуацією розвитку (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Г.С. Костюк). У роботах ряду дослідників (А.Д. Андрєєва, М.Й. Боришевський, Л.І. Воробйов, Е.С. Круглов, Л.В. Кухарчук, В.Ф. Сафін, Л.В. Сохань, Н.А. Шовір та ін.) аналізуються проблеми психологічної готовності юнаків та дівчат до самовизначення, особливості становлення їх самосвідомості, розвитку соціальних і пізнавальних мотивів тощо. Значна увага приділяється вивченню таких специфічних форм самовизначення особистості як професійне (З.І. Головаха, С.І. Клімов, В.Н. Шубкін та ін.) та колективістське (Н.П. Анікеєва, Л.В. Петровський, Л.І. Уманський та ін.). Значний інтерес у контексті проблеми, що розглядається, являють результати дослідження питань підвищення рівня активності і самостійності учнів старшого шкільного віку в навчально-виховному процесі (Д.М. Богоявленський, Л.В. Долинська, С.Д. Максименко, Н.О. Менчинська, Т.І. Шамова та ін.). [18,28,29,45]

Ціннісні орієнтації, будучи одним із центральних особистісних утворень, виражають внутрішню сторону ставлення суб'єкта до дійсності і тісно пов'язані з формуванням спрямованості особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєв, І.С. Кон, С.Л. Рубінштейн, В.А. Ядов). Саме вони визначають специфіку мотивації поведінки особистості та істотно впливають на всі аспекти її діяльності [2,67,82,77].

1.2 Теоретичні засади професійного самовизначення

Професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, в якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Вибір майбутньої професії – є фактором подальшого розвитку особистості, визначення умов і засобів реалізації особистісних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення життєвих задумів, сенсу, цінностей [13 с. 19-22].

Найбільша частина професійного самовизначення припадає саме на студентські роки. Той час, коли людина вже формується, як професіонал, раціонально мислить і обирає шлях свого життя. Тому в нашому дослідженні акцент робиться саме на цей період життя.

У радянській і пострадянській психології розглянуто лише окремі аспекти професійного самовизначення особистості. Також вчені більше спираються на особливості професійного вибору школярами, а самовизначення на етапі студентства продовжує залишатися малорозробленим і тому, ця проблема заслуговує детального розгляду і є актуальною в наш час [34].

У радянській психології накопичено великий досвід дослідження проблеми професійного самовизначення. З погляду психології, використання терміна «самовизначення» зумовлене різними підходами до проблеми. Воно глибоко проаналізовано у роботах Є.Клімова, М.Пряжнікова, І.Кона, Т.Кудрявцева та багатьох інших вчених. Ними досліджували вплив особистісних чинників на процес професійного самовизначення як складової частини особистісного розвитку загалом [76].

Виходячи з позицій С.Рубінштейна, професійне самовизначення можна інтерпретувати як свідомий процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудої сфери і спосіб саморегуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньособистісних та соціально-професійних потреб [77].

К. Абульханова-Славська висвітлює професійне самовизначення в нерозривному зв'язку з вибором життєвого шляху, життєвим самовизначенням. Вона вважає, що із зв'язку особистості з професією виникає перспектива й ретроспектива особистості, а від характеру цього зв'язку залежить вибір професії [1 с. 137–145].

Н. Пряжников вважає, що професійне самовизначення — це «самостійне й усвідомлене знаходження змісту роботи й усієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації» [70].

На думку Є. Клімова, професійне самовизначення - це діяльність людини, що приймає той чи інший зміст професійної діяльності, насамперед, образи бажаного майбутнього, особливості усвідомлення себе і свого місця в системі ділових міжособистісних стосунків [28 с. 29].

В. Дружинін досліджує професійне самовизначення як вибір професії на підставі аналізу, оцінювання внутрішніх ресурсів суб'єктом вибору й співвіднесення їх з вимогами професії та наступне його формування як професіонала й суб'єкта праці [22].

Цікава думка в Е. Зеєра, згідно з якою професійне самовизначення — є самостійне й усвідомлене узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом і вимогами професійної праці, а також знаходження змісту виконуваної діяльності в конкретній соціально-економічній ситуації [26].

З точки зору С. Боровікова вибір професії, або професійне самовизначення — основа самоствердження особистості в суспільстві, одне з головних рішень в житті. Вибір професії визначає — ким бути, до якої соціальної групи належати, де і з ким працювати, який стиль життя обрати. Вибір професії — це не одномоментний акт, а процес, який складається з ряду етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії. Виходячи з особистісного підходу, С. Боровіков виділяє чотири стадії процесу професійного самовизначення:

- виникнення та формування професійних намірів та первинне орієнтування в різних сферах праці (старший шкільний вік). На цій

стадії відбувається переоцінка учбової діяльності: в залежності від професійних намірів, змінюється мотивація;

- професійне навчання як освоєння вибраної професії;
- професійна адаптація, яка характеризується самостійною трудовою діяльністю, формуванням індивідуального стилю діяльності (ІСД) та включенням в систему виробничих та соціальних стосунків;
- самореалізація в праці (часткова або повна) – виправдання або не виправдання тих очікувань, які пов'язані з професійною діяльністю [36].

Таким чином, професійне самовизначення розглядається як процес, який охоплює усі періоди професійного життя людини: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності.

З точки зору А. Маркової професійне самовизначення це – визначення особистістю себе відносно вироблених у суспільстві (та прийнятих даною особистістю) критеріїв професіоналізму [29].

Професійне самовизначення в аспекті життєвої перспективи досліджувалось Є. Головахою. Оскільки вибір професії молодою людиною пов'язаний не стільки з її життєвим досвідом, скільки з уявленням про майбутнє, автор досліджував цілісну картину майбутнього у свідомості молоді, що перебуває в ситуації вибору професії. Ця картина має перспективний характер, містить життєві цінності, плани, орієнтири й життєву мету, які виступають детермінантами професійного самовизначення особистості. Перспектива майбутнього, що формується у свідомості й істотно впливає на процес професійного самовизначення, характеризується певним рівнем психічного і соціального розвитку особистості. Важливим показником професійної перспективи, її реалістичності виступає зв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій та життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією. На основі проведених досліджень Є. Головаха зробив висновок, що при підготовці школярів до вибору майбутньої професії особливу увагу треба приділити суб'єктивним і особистісним факторам. [34 с. 235–242].

Життєві орієнтації і мета особистості, її уявлення про майбутнє і про себе, рівень психічного розвитку й емоційні особливості відіграють першорядну роль у професійному самовизначенні порівняно з відповідністю схильностей і здібностей вимогам певної професії.

Також цю проблему досліджували такі вчені, як: М. Корольчук, Ю. Дроздова, В. Корольчук, В. Осьодло, А. Сипливий, Б. Ананьєв, Б. Ломов, В. Бодров, Г. Костюк, Є. Мілерян, Л. Вербицька, Л. Карамушка, М. Савчин, С. Максименко, С. Миронець, Т. Щербан.

Аналіз літератури свідчить, що складовими професійного самовизначення, за більшістю авторів вважається професійна спрямованість (основу складають професійно значущі мотиви, професійний інтерес та поінформованість, вибірково-позитивне відношення до професії), професійна самосвідомість, плани та наміри [34 с. 23].

Нашою ж головною задачею буде висвітлення особистісних чинників професійного самовизначення студентів-психологів. Ця робота націлена на дослідження суб'єктивних факторів, що відображають особистісні характеристики студентів, а саме: ступінь мотивації, усвідомлення, цілеспрямованість і наявність професійно-важливих якостей. У перспективі подальшого дослідження розробка психодіагностичного інструментарію і формування експериментальної вибірки.

Слід відмітити, що у радянський період у більшості досліджень українських науковців різні аспекти проблеми професійного самовизначення особистості розглядалися, переважно, в контексті здійснення профорієнтаційної та профконсультативної роботи з школярами (Б.Федоришин). Цікавою у цьому аспекті є позиція науковців щодо механізмів становлення особистості як суб'єкта професійного самовизначення. У працях Г.Балла, П.Перепелиці, В.Рибалки вказується на те, що важливим для людини є сформованість у неї активної профорієнтаційної позиції, у котрій через специфічну профінформаційну діяльність вона перетворює себе, формує себе як суб'єкта професійного самовизначення.

Таке традиційне бачення професійного самовизначення, як вікового новоутворення продовжується у сучасних дослідженнях, де його розглядають як проблему підліткового віку (А.Войтко, В.Худін), як центральне психічне новоутворення ранньої юності (К.Варнавських, М.Піддячий, О.Туриніна, Р.Пасічняк), як активну діяльність старшокласника спрямовану на самореалізацію, центральною ланкою якої є вибір професії (О.Вітковська, О.Павлютенков) [31 с. 161-164].

Значна кількість радянських досліджень присвячена проблемі організації та активізації професійного самовизначення школярів, зокрема, особливостям моделювання, психологічного супроводу професійного самовизначення учнівської молоді (Н.Побірченко), управління її професійним самовизначенням (В.Мадзігон, І.Бех, М.Тименко), професійною орієнтацією та становленням професійних самосвідомості та самоідентичності (Ж.Вірна, І.Корнієнко), дослідженню психологічних детермінант професійного самовизначення старшокласників.

У сучасній українській психологічній науці професійне самовизначення трактується як процес розвитку суб'єкта праці на різних етапах його професійного розвитку. У цьому руслі досліджуються такі проблеми: особливості формування готовності студентів до професійно-управлінського самовизначення (О. Щотка), професійне самовизначення студентів подвійних спеціальностей (Л. Долинська, О.Гриньова), професійного самовизначення майбутніх психологів (У. Мороховська), вчених, викладачів, учителів, правоохоронців (Н. Варнавських, М. Вечірко, О.Кисла, Г.Кожухар, Г.Мошкова, О.Пряжнікова, А.Перепелиця).

Г.Радчук розглядає професійне самовизначення як детермінанту професійного становлення особистості. Вона наголошує на тому, що самовизначення виступає не лише певним актом або стадією професійного становлення, а є його сутнісною основою, неперервним процесом пошуку і набуття людиною смислів своєї професійної діяльності, відкриття та реалізації свого «Я» як професіонала, здійснення вибору у проблемних ситуаціях, котрі

ставити перед ним професійна діяльність, що постійно змінюється й ускладнюється [37 с. 47-54].

Варте уваги дослідження О.Вітківської, яка вважає, що професійне самовизначення - цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Це вибір молодою людиною напрямку і змісту свого подальшого розвитку, сфери і засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети і моральних цінностей. Авторка зауважує, що з точки зору психологічного змісту, професійне самовизначення особистості - є її свідомо внутрішня діяльність, спрямована на власну самореалізацію і особистісне зростання, яке здійснюється шляхом усвідомлення своєї "реалізаційної спрямованості", прийняття рішень, що визначають напрям самоактуалізації і подальшого розвитку особистості, а також шляхом пошуку оптимальних і прийнятних для особистості засобів реалізації цих рішень і узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації. Центральною ланкою процесів самовизначення виступає вибір як свідомо активність особистості і моральний вчинок. В основі здійснення вибору знаходиться процес розв'язання внутрішніх і зовнішніх протиріч [9].

Ряд представників зарубіжної психологічної школи, які займаються проблемами професійного самовизначення, розглядають його як процес вибору професії. Однак, однією з проблем для дослідників, що вивчають професійне самовизначення з цієї точки зору є відсутність чітких рамок цього процесу. Проливають світло на цю проблему представники теорії професійного розвитку (Е. Гінцберг, Д. Сьюпер, М. Бон, Дж. Крайтс і інші.).

У своїй теорії Елі Гінцберг звертає особливу увагу на той факт, що вибір професії - це процес, який відбувається не миттєво, а протягом тривалого періоду. Він включає в себе серію «проміжних рішень», сукупність яких і приводить до остаточного рішення. Кожне проміжне рішення важливо, тому що воно надалі обмежує свободу вибору. Точні вікові межі періодів професійного самовизначення важко встановити, так як існують великі індивідуальні варіації.

Зокрема, окремі молоді люди визначаються у виборі ще до закінчення школи, до інших зрілість професійного вибору приходить лише до 30 років, а деякі продовжують міняти професії протягом усього життя.

Д. Сьюпер розуміє професійний розвиток особистості як розвиток Я-концепції особистості, успішність якого визначається відповідністю поведінки особистості задачам вікового етапу, на якому вона знаходиться. Період вибору професії і професійного самовизначення у теорії Д. Сьюпера співвідноситься зі стадією дослідження (однієї з п'яти виділених їм стадій «професійної зрілості»): 1) пробудження (до 14 років), 2) дослідження (15-25 років), 3) консолідації (25-44), 4) збереження (45-64), 5) спаду (з 65 років). Професійне самовизначення індивіда у цей період характеризується тим, що він, орієнтуючись на свої реальні професійні можливості, пробує свої сили в різних ролях. Вибір професії, на думку Д.Сьюпера, повинен проходити з урахуванням свого образу «Я», інтелектуальних особливостей, здібностей, цінностей, інтересів, ставлення до праці та професії, власних потреб, рис особистості [31].

У типологічній теорії Дж.Холланда професійне самовизначення як вибір професії полягає у визначенні самим індивідом власного особистісного типу до якого він належить (раціонального, дослідницького, соціального, конвенційного, практичного та артистичного) і співвідношення цього типу з відповідною професійною сферою [31].

Основою професійного самовизначення у диференційно-діагностичного напрямку (Ф.Парсонс, Г.Мюнстенберзі, Г.Боген і ін.) є встановлення відповідності між наявними властивостями людини і вимогами професії. Саме такі вчені як А.Біне, Ф.Гальтон, Гю Мюнстерберг, Ф.Парсонс, Л.Термен і іншими, розробили тести, які дозволили з'ясувати професійні здібності людини.

Своє трактування сутності професійного самовизначення запропонували представники теорії рішень (Х.Томе, Г.Рис, Д.Тідеман, О'Хара і інші). Відповідно до цього підходу, професійне самовизначення розглядається як процес прийняття рішень. У теорії Д. Тідеман і О'Хара професійна доля

визначається послідовністю професійних позицій, які обирає особистість. До того ж кожна професійна ситуація складається з двох періодів: 1) вироблення професійної позиції; 2) здійснення позиції - «реальний вступ в професійну ситуацію, інтеграція обраної позиції в соціальній системі, що може вести до пере-структурування особистого поля» [19 с. 17-26].

Висновок до першого розділу

Аналізуючи сучасну літературу і спираючись на теоретичні засади таких науковців як, А. Архангельського, В. Бакштановської, В. Роменця, В. Циби, А. Гусейнова, О.Дробницького, А.Здравомислова, М.Зотова, В. Щердакова і ін. можна сказати, що на сьогодні немає єдиної наукової концепції особистісного самовизначення.

Можемо зробити висновки, що самовизначення особистості може відбуватися в будь-який період життя людини, але особливо гостро воно постає перед особою, яка розпочинає доросле життя.

Також одним із важливих рішень в житті людини є вибір професії. Професійне становлення є складовою частиною, а також одним із етапів розвитку особистості. Становлення професіонала та пов'язане з цим професійне самовизначення є процесом формування індивідуального стилю життя, реалізацією особистості творчого потенціалу, визначенням власного місця у складній системі різноманітних відносин, спрямованістю на засвоєння соціального досвіду, свідомою постановкою цілей. Професійне самовизначення є не тільки процесом, але й періодом життя, тому його слід розглядати у рамках всієї біографії людини. Цей процес починається ще у шкільні роки і завершується тільки тоді, коли дійде до досягнення стабільного становища у певній професійній сфері соціального життя. Але найбільша частина професійного самовизначення припадає саме на студентські роки.

У радянській і пострадянській психології розглянуто лише окремі аспекти професійного самовизначення особистості. Також вчені більше спираються на особливості професійного вибору школярами, а самовизначення на етапі

студентства продовжує залишатися малорозробленим і тому, ця проблема заслуговує детального розгляду і є актуальною в наш час.

З погляду психології, використання терміна «самовизначення» зумовлене різними підходами до проблеми. Воно глибоко проаналізовано у роботах Є.Клімова, М.Пряжнікова, І.Кона, Т.Кудрявцева та багатьох інших вчених. Ними досліджували вплив особистісних чинників на процес професійного самовизначення як складової частини особистісного розвитку загалом.

Якщо брати сучасну українську психологічну науку професійне самовизначення трактується як процес розвитку суб'єкта праці на різних етапах його професійного розвитку. У цьому руслі досліджуються такі проблеми: особливості формування готовності студентів до професійно-управлінського самовизначення (О. Щотка), професійне самовизначення студентів подвійних спеціальностей (Л. Долинська, О.Гриньова), професійного самовизначення майбутніх психологів (У. Мороховська), вчених, викладачів, учителів, правоохоронців (Н. Варнавських, М. Вечірко, О.Кисла, Г.Кожухар, Г.Мошкова, О.Пряжнікова, А.Перепелиця).[27]

Отже, особливістю сучасних українських досліджень професійного самовизначення є увага дослідників до проблеми його взаємозв'язку з особистісним, життєвим, соціальним і іншими видами самовизначення, впливу на професійне самовизначення особистості оточуючого середовища та її активної життєвої позиції. У сучасному розумінні професійне самовизначення розглядається українськими науковцями як процес формування особистістю ставлення до професійної діяльності та до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, а також спосіб його реалізації через довготривалий процес узгодження внутрішньо-особистісних цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації та умовами, які створюють конкретні види діяльності та соціально-професійні потреби [27 с. 3 – 19].

РОЗДІЛ II. ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ТА МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

2.1 Методичні підходи та принципи щодо вибору психодіагностичного інструментарію дослідження професійного самовизначення особистості

Оскільки в основу гіпотези дослідження покладено результати теоретичного аналізу, висунуто припущення, що особливості професійного самовизначення майбутніх психологів зумовлені такими складовими, а саме: мотиваційним, професійним і емоційно-вольовим. Обґрунтовуючи методи та методики дослідження ми намагалися з'ясувати всі структурні компоненти психологічної складової процесу професійного самовизначення майбутніх фахівців з урахуванням специфіки умов та особливостей діяльності студентів-психологів.

На основі аналізу даних літератури можна сказати, що феномен психологічної діяльності досліджується вперше і є досить багатограним, і багатовимірним.

На думку таких учених, як В. Бодров, Л. Бурлачук, С. Максименко, М. Макаренко, О. Кокун, В. Корольчук та ін., психологічні методики дослідження мають бути практично прийнятними, оскільки найцінніші прогностично, але трудомісткі, складні й такі, що потребують значних часових та фінансових затрат, методики можуть не знайти широкого практичного застосування [6, 7, 26, 24, 22, 15, 18].

Саме тому при виборі дослідницьких і оптимізаційних методів, які можуть бути застосовані при розв'язанні завдань психологічного забезпечення професійного самовизначення студентів-психологів, ми виходили з того, що ці методи, на думку більшості вчених, мають відповідати таким принципам як інформативність, практичність, ефективність та економічність у застосуванні.

Наступним підходом щодо загальних принципів дослідницьких методів є думка С. Максименка, який зазначає, що проблема методу наукового дослідження є фундаментальною, вона безпосередньо пов'язана з основними теоретичними і прикладними аспектами науки і набуває особливого значення. Автор виокремлює три підходи до визначення методу дослідження у практичній психології: 1) під методом дослідження розуміється спосіб отримання емпіричних даних; 2) метод дослідження являє собою сукупність, що складається із організаційних, емпіричних, інтерпретаційних процедур і методів обробки даних; 3) метод психологічного дослідження розглядається в нерозривному зв'язку з психологічною теорією [26, 28].

На підставі наукових підходів С. Максименко формулює такі вимоги до методів дослідження психічних явищ, а саме:

- психічні явища необхідно вивчати в їх розвитку, взаємозв'язку і взаємозалежності;
- метод психологічного дослідження має бути адекватним предмету дослідження, розкривати суттєві, а не випадкові, не другорядні особливості психологічного процесу, стану чи якості, що досліджуються.

Методи психологічного дослідження поділяють на декілька основних груп - теоретичні, емпіричні, інтерпретаційні та ін [2].

Судячи зі стверджень багатьох науковців про необхідність комплексного, системного, всебічного вивчення людини [11, 20, 127, 133, 138, 141, 215], а також складність, багатогранність вивчення особистості в професійному самовизначенні, як найбільш придатну для репрезентації систему дослідницьких методів, що використовувалися для розв'язання поставлених ними завдань, була обрана класифікаційна схема, запропонована Б. Ананьєвим [2].

Ця схема включає чотири великі групи методів: організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні. Кожну з цих груп методів можна

розглядати як окремий етап цілісного психологічного дослідження. При вирішенні поставлених завдань нами використовувались:

- із групи *організаційних* методів – порівняльний (зіставлення різних контингентів (вибірок) досліджуваних);
- із групи *емпіричних* – психодіагностичні, біографічні методи;
- із групи *методів обробки даних* – кількісний (математико-статистичний аналіз) та якісний (диференціація матеріалу за типами, групами, варіантами та ін.) методи;
- із групи *інтерпретаційних* – структурний (інтерпретація матеріалу дослідження у характеристиках систем і типів зв'язків між ними).

Психологічний інструментарій дослідження самовизначення майбутніх психологів має комплексне і системне призначення , що дає можливість з'ясувати рівень самовизначення обстежуваних на психологічному, соціальному, професійному та типологічному рівнях. [34 с. 42–43].

Окремі методики спрямовано на визначення структурних компонентів професійного самовизначення, а саме: мотиваційного, професійного спрямування та емоційно-вольової сфери майбутніх спеціалістів.

2.2 Концептуальна модель дослідження професійного самовизначення студентів-психологів

Обґрунтовуючи комплекс методик для дослідження особливостей самовизначення у майбутніх психологів, ми спираємося на два підходи психодіагностичного методу: об'єктивний та суб'єктивний. У роботі враховано основні принципи підбору психодіагностичних методик, а саме: застосування особистісних опитувальників, які пройшли психометричну апробацію; адекватна інтерпретація тесту, з урахуванням теоретичної концепції, на якій він ґрунтується; суворе відповідність діагностичних цілей призначенню теста; використання тесту в певній сфері, для якої він призначений; дотримання структурних вимог до психологічних тестів, у тому числі психометричні

характеристики та регламентація процедури дослідження з метою збереження точності вимірювань [2, 7, 26, 25, 28].

При складанні комплексу методик ми враховували можливості і обмеження кожної методики, що входила в набір, в першу чергу за точністю і надійністю вимірювання досліджуваних особистісних якостей. При цьому методики ми підбирали таким чином, щоб психологічні особливості особистості, які ми вивчаємо в отриманих даних, були представлені в якісних і кількісних характеристиках, у співставленні актуального статусу і загальних тенденцій змін та розвитку, в поєднанні даних самоспостереження, суб'єктивних оцінок і об'єктивних даних [2,5,28,38].

Оскільки гіпотезою дослідження є припущення, що особливості професійного самовизначення майбутніх психологів зумовлені професійними, мотиваційними, емоційно-вольовими характеристиками особистості, то обираючи методи та методики дослідження ми намагалися з'ясувати всі структурні компоненти психологічної складової процесу професійного самовизначення.

У відповідності до мети і завдань розроблено концептуальну модель дослідження, яка включає теоретичні засади вивчення професійного самовизначення, обґрунтування методів та методик і особливості організації роботи, що висвітлено у наступному підрозділі.

2.2.1 Методи дослідження мотиваційного компоненту професійного самовизначення студентів-психологів

Мотиваційний компонент визначають як головний в механізмі саморегуляції поведінки і діяльності людини, він посідає чільне місце в структурі особистості й пронизує всі її структурні утворення: спрямованість, характер, емоції, здібності, психічні процеси тощо.

Але недостатня кількість психологічних досліджень мотивації психологічної діяльності обумовлює нестачу психологічних даних з цієї

проблематики. Виявились малодослідженими мотиваційні компоненти професійного самовизначення майбутніх психологів.

Існують десятки методик і сотні показників (ознак), за допомогою яких різні дослідники оцінюють результати психодіагностики майбутніх фахівців.

Щодо вибору методик для проведення нашого дослідження, то в роботі використовувались найбільш валідні, інформативні та репрезентативні, компактні за часом та технікою виконання методики, які зарекомендували себе при проведенні аналогічних досліджень як надійні та інформативні. Почнемо обстеження за методикою психодіагностики мотиваційної сфери.

З метою вивчення професійних мотивів використаємо методику «Оцінка рівнів домагань» В. Горбачевського. Ця методика використовується для оцінки рівня домагань особистості за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури [5].

Проблемні ситуації, що виникають у процесі відповідей на висловлювання опитувальника, призводять до актуалізації потреб, серед яких виділяються пізнавальні, соціальні, потреби самосвідомості, підвищення самоповаги і т. п. На основі цих потреб суб'єкт оцінює значимість і складність завдання, витрати часу і сил, прогнозовані оцінки розвитку особистісних якостей.

За результатами тестування визначається мотиваційна структура особистості випробуваного. У цій структурі розрізняють 15 компонентів. По кожному з цих компонентів підраховується сума балів за допомогою ключа і правил перекладу відповідей випробуваного в бали (дод. А).

Умовно компоненти мотиваційної структури можна розділити на чотири блоки (групи).

У першу групу входять 6 компонентів, що представляють собою ядро мотиваційної структури особистості:

Ці компоненти являють собою потенційну мотиваційну структуру, яка виникає в ході виконання завдання. Раніше було сказано, що центральною ланкою в цій структурі є мотиваційні компоненти, а серед них компонент

самоповаги адекватно виражає експериментальну оцінку рівня домагань особистості.

Оцінки кожного компонента мотиваційної структури особистості дозволяють побудувати індивідуальний профіль випробуваного, в якому представлені кількісні співвідношення між усіма розглянутими компонентами.

Сумарна кількість балів, яку випробовуваний може набрати за даними висловлювань, становить від 3 до 21.

Хоча нормативних даних для опитувальника не існує (кожен індивідуальний результат за відповідними компонентам встановлюється в порівнянні з іншими компонентами індивідуального особистісного профілю випробуваного).

2.2.2 Особливості дослідження компонента професійного спрямування обстежуваних

Рівень сформованості та етичний зміст спрямованості психолога відіграє вирішальне значення у забезпеченні його фахової майстерності. В іншому разі він не спроможний сприяти всебічному розвитку клієнта, здолаттю його життєвих проблем та ускладнень, а реалізує власні амбіції, комплекси, психічні травми, акцентуації, або ж самостверджується за рахунок клієнта. Іноді більше – він злочинно застосовує методи і технології психологічної роботи, неетично поводить з людьми, котрі потребують допомоги.

У нашій роботі ми вирішили використати опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Дж. Холланда [5].

Методика Дж. Холланда визначає ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є нахили.

Люди у більшості випадків прагнуть знайти середовище і професію, які дозволили б їм найкраще розкрити свої здібності, виразити свої інтереси, цінності, орієнтації. Виходячи з цього, Дж. Холланд виділяє шість типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприєм-

мницький, артистичний. Відповідно до зазначених типів особистості виділено і шість типів професійного середовища з аналогічними назвами.

З точки зору вибору профільного навчання і професії сутність методики Холланда полягає в тому, що успішність професійної діяльності, задоволеність нею і т.і. залежить, насамперед, від відповідності типу особистості типові професійного середовища. Представники тієї чи іншої професії за певними психологічними характеристиками більш-менш однорідні. Кожна професія приваблює людей, яким притаманні спільні інтереси, погляди, нахили, певні психофізіологічні властивості та ін. Оскільки представники кожної професійної групи характеризуються певною подібністю, то в багатьох ситуаціях вони реагують досить однаково, створюючи тим самим своє інтерперсональне середовище. Таким чином, правомірно можна стверджувати про наявність моделі професійного середовища, яке оточує людину.

Характеристика типів особистості.

Не вдаючись до розгляду причин і спонукальних сил формування кожного окремого типу особистості, Холланд описує ці типи за такою схемою: освітні і професійні цілі, кращі професійні ролі, здібності, спеціальні обдарування, оригінальні досягнення, особистісний розвиток, життєвий шлях.

Реалістичний тип – чоловічий, не соціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогодні. Його представники займаються конкретними об'єктами і їх практичним використанням: інструментами, різними речами, тваринами, машинами. Віддають перевагу професіям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності, тобто, таким професіям, як: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токар, водій, будівельник і т.п.

Для даного професійного типу характерними є переважно невербальні інтелектуальні здібності. Психомоторні навички переважають над математичними здібностями і здібностями до мов.

Інтелектуальний тип — орієнтований на розумову працю. Він не соціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний, У нього переважають теоретичні і, в деякій мірі, практичні цінності. Роздумам про

проблему він надає більшу перевагу у порівнянні з заняттями по реалізації зв'язаних з нею рішень. Йому подобається розв'язувати завдання, які вимагають абстрактного мислення. Інтелектуал падає перевагу науковим професіям, таким як: ботанік, астроном, фізик, математик і т.і. Володіє високорозвиненими як вербальними, так і невербальними здібностями.

Соціальний тип — ставить перед собою такі цілі і завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім середовищем. Володіє соціальними вміннями і потребує соціальних контактів. Рисами його характеру є соціальність, бажання навчати і виховувати, гуманність, жіночність. Заняття, яким даний тип надає найбільшу перевагу — це навчання, лікування, обслуговування. В основному це лікар, вчитель, психолог. Представники цього типу намагаються триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Вони активні, вміють пристосовуватися. Проблеми вони вирішують, опираючись переважно на емоції, почуття і вміння спілкуватися, їм притаманні хороші вербальні і відносно слабкі невербальні здібності.

Конвенційний тип - віддає перевагу чітко структурованій діяльності. З оточуючого середовища він вибирає цілі, задачі і цінності, які формуються із звичаїв і обумовлені станом суспільства. У відповідності з цим його підхід до проблем носить стереотипний практичний і конкретний характер. Спонтанність і оригінальність йому не характерні. В значній мірі для нього характерні ригідність, консерватизм, залежність. Надає перевагу професіям, пов'язаним з розрахунками, канцелярією — бухгалтер, касир, економіст, статистик, комірник, працівник банку, ревізор і т.і.

Він володіє хорошими навичками спілкування, а також моторними навичками. Математичні здібності розвинуті у нього краще, ніж вербальні. Він поганий керівник і організатор, його рішення переважно залежать від оточуючих його людей.

Підприємницький тип - вибирає цілі, цінності і задачі, які дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригод. Віддає перевагу чисто «чоловічим», керівним ролям, в яких він може

задовольнити свої потреби в домінантності і визнанні. Це такі професії, як: директор, телерепортер, завідувач, менеджер, журналіст, дипломат і т.і. Для цього професійного типу характерна дуже широка сфера діяльності. Йому не подобаються заняття, пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, великої концентрації уваги й інтелектуальних зусиль. Віддає перевагу невизначеним вербальним задачам, які пов'язані з керівництвом, високим статусом і владою. Найбільших досягнень добивається в управлінні, бізнесі і спорті.

Артистичний тип - відхиляється від чітко структурованих проблем і видів діяльності, що передбачають велику фізичну силу. В спілкуванні з оточуючими опирається на свої безпосередні почуття, емоції, інтуїцію і уяву. Йому властиві складні погляди на життя, гнучкість, незалежність рішень. Це не соціальний, оригінальний тип.

Сама методика включає 42 пари різних професій. З кожної пари професій необхідно вибрати одну, якій надається більша перевага.

Час, що відводиться на виконання методики, не обмежується. Як правило, витрачається 15-20 хвилин. Якщо відповідаючий не може віддати перевагу одній з двох запропонованих в парі професій, він може взагалі пропустити цю пару, але в такому випадку в якій-небудь іншій парі він же повинен вибрати обидві запропоновані професії (дод. Б).

2.2.3 Методи емпіричного дослідження емоційно-вольового компонента професійного самовизначення обстежуваних

Науковці Гарвардського університету у своїх дослідженнях визначили, що успішність у будь-якій професійній діяльності зумовлена на 33% технічними (професійними) знаннями, навичками та інтелектуальними здібностями і на 67% емоційною компонентою [24]. Розвиваючи ці ідеї, Л.С. Тараєвська стверджує що на відміну від IQ (загальний інтелект), рівень якого значною мірою визначається генетично, то рівень емоційного інтелекту залежить від особистих

зусиль кожної людини і це потенційна сфера, яка розвивається протягом усього життя, що є важливим для розвитку емоційно-вольового компонента у структурі професійного самовизначення майбутніх фахівців.

Емоційно-вольова сфера особистості у всіх своїх проявах впливає на інші сфери особистості: пізнавальну, професійну, поведінкову, комунікативну як позитивно, так і дезорганізуючи їх, оскільки виникнення того чи іншого стану пов'язане зі зміною ефективності виконуваної діяльності.

Емоційно-вольова сфера досліджувалась за методикою «Вольової саморегуляції» А. Зверкова та Е. Ейдмана [63].

Оцінка рівня вольової саморегуляції визначається порівнянням із середніми значеннями кожної шкали. Якщо вони становлять більше половини максимально можливої суми збігань, то цей показник відображає високий рівень розвитку загальної саморегуляції, наполегливості чи самовладання. Для шкали загальної саморегуляції ця величина становить 12, для шкали наполегливості - 8, для шкали самовладання – 6 (дод. В).

Високий бал за шкалою властивий емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним особам, їх відрізняє спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Також, вони добре рефлектують особистісні мотиви, планомірно втілюють власні наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки, володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю.

Низькі значення за цією шкалою вказують на підвищену лабільність, енепвненість, імпульсивність, що можуть призвести до непослідовності в поведінці. Рефлексивність у них невисока, а загальний фон активності, як правило, занижений. їм властиві імпульсивність і нестійкість намірів.

Субшкала наполегливості характеризує силу намірів людини - її прагнення до здійснення розпочатої справи. На позитивному полюсі - діяльні, працездатні люди, які активно прагнуть до виконання запланованого. Таким людям притаманна повага до соціальних норм, прагнення повністю підпорядковувати свою поведінку цим нормам.

Субшкала самовладання відображає рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів. Високий бал отримують люди емоційно стійкі, які добре володіють собою в різноманітних ситуаціях. Характерний для них внутрішній спокій, упевненість у собі звільняють від страху перед невідомим, підвищують готовність до сприймання нового, непередбаченого і, як правило, поєднуються із свободою поглядів, з тенденцією до новаторства і радикалізму

На другому полюсі цієї субшкали - спонтанність, що у поєднанні з вразливістю та переважанням традиційних поглядів, захищає людину від інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів, сприяє незворушному настрою.

2.3 Організація емпіричного дослідження

Мета формувального дослідження полягала у розробці, апробації та визначенні ефективності психологічної програми, спрямованої на розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів.

У нашому дослідженні взяло участь 45 осіб, віком від 18 до 21, студенти Київського національного торгово-економічного університету, денної форми навчання, кафедри психології. Студентів-психологів ми обрали 1, 4, 5 курсів, по 15 осіб з кожного курсу, щоб можна було проаналізувати професійне становлення у різному віці і на різних етапах навчання у ВНЗ.

Кожен студент мав пройти дві основні методики й один опитувальник на вивчення мотиваційного, професійного й емоційно-вольового компоненту.

Висновок до другого розділу

Ми розробили концептуальну модель дослідження, у якій визначено загальну організацію роботи, загальні методичні прийоми та особливості психодіагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості його компонентів у майбутніх психологів.

Щодо вибору методик для проведення нашого дослідження, то в роботі ми намагались використати найбільш валідні, інформативні та репрезентативні, компактні за часом та технікою виконання методики, які зарекомендували себе при проведенні аналогічних досліджень як надійні та інформативні.

З метою вивчення професійних мотивів ми вирішили обрати методику «Оцінка рівнів домагань» В. Гербачевського. Ця методика використовується для оцінки рівня домагань особистості за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури.

Рівень сформованості та етичний зміст спрямованості психолога відіграє вирішальне значення у забезпеченні його фахової майстерності. Тому опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Дж. Холланда нам підійшов для дослідження професійного компоненту. Методика Дж. Холланда визначає ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є нахили.

І останній компонент, котрий ми досліджували – емоційно-вольовий. Ця сфера особистості у всіх своїх проявах впливає на інші сфери особистості: пізнавальну, професійну, поведінкову, комунікативну як позитивно, так і дезорганізуючи їх, оскільки виникнення того чи іншого стану пов'язане зі зміною ефективності виконуваної діяльності.

Емоційно-вольовий компонент ми дослідили за допомогою методики «Вольової саморегуляції» А. Зверкова та Е. Ейдмана.

У нашому дослідженні взяло участь 45 осіб, віком від 18 до 21, студенти Київського національного торгово-економічного університету, денної форми навчання, кафедри психології. Студентів-психологів ми обрали 1, 4, 5 курсів, по 15 осіб з кожного курсу, щоб можна було проаналізувати професійне становлення у різному віці і на різних етапах навчання у ВНЗ.

РОЗДІЛ III. ХІД І РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ- ПСИХОЛОГІВ

3.1 Аналіз результатів дослідження мотиваційного компонента студентів за методикою В. Горбачевського

У підрозділі представлено результати дослідження мотиваційного компонента професійного самовизначення студентів-психологів, які свідчать про те, що групи мотивів самовизначення щодо діяльності у сфері психології мають свої особливості і показники студентів молодших курсів та старших відповідного напрямку підготовки досить різняться.

Виходячи з мети роботи ми досліджували студентів кафедри психології першого, четвертого і п'ятого курсів по 15 осіб з кожного курсу.

У табл. 3.1 наведені результати дослідження мотиваційного компонента студентів кафедри психології КНТЕУ.

Таблиця 3.1

Результати дослідження за методикою «Опитувальник Горбачевського», бали

Шкали	1 курс	4 курс	5 курс
1. Внутрішній мотив	15,6	14,4	12,8
2. Пізнавальний мотив	16,8	16	17,8
3. Мотив уникнення	15,6	14	14,6
4. Мотив змагання	14,2	14,4	17
5. Мотив зміни діяльності	10	8,6	12,6
6. Мотив самоповаги	18	16,8	15,4
7. Значущість результатів	7,4	8,8	9,4
8. Складність завдання	12	8,6	9,4
9. Вольове зусилля	13,2	12,2	10,8

Продовження таблиці 3.1

Шкали	1 курс	4 курс	5 курс
10. Оцінка рівня досягнутих результатів	5,2	6,8	6,6
11. Оцінка свого потенціалу	17	15,8	14,4
12. Намічений рівень мобілізації зусиль	16,2	16,6	14,2
13. Очікуваний рівень результатів	16,8	16,6	15
14. Закономірність результатів	14,8	15	17
15. Ініціативність	18,2	11,6	12,8

Проблемні ситуації, що виникають в процесі відповідей на висловлювання опитувальника, призводять до актуалізації потреб, серед яких виділяються пізнавальні, соціальні, потреби самосвідомості, підвищення самоповаги і т.д. На основі цих потреб людина оцінює значимість і складність завдання, витрати часу і сил, прогнозовані оцінки розвитку особистісних якостей.

За результатами тестування визначається мотиваційна структура особистості випробуваного. У цій структурі розрізняють 15 компонентів. Умовно компоненти мотиваційної структури можна розділити на чотири групи.

До першої групи входять 6 компонентів, що представляють собою ядро мотиваційної структури особистості.

До них належать такі:

- Внутрішній мотив. Висловлює захопленість завданням, виявляє ті аспекти, які надають виконанню завдання привабливість.
- Пізнавальний мотив. Характеризує суб'єкта як виявляє інтерес до результатів своєї діяльності.
- Мотив уникнення. Свідчить про боязнь показати низький результат з усіма витікаючими з цього наслідками.
- Мотив змагання. Показує, наскільки суб'єкт надає значення високих результатів в діяльності інших суб'єктів.
- Мотив зміни діяльності. Розкриває пережиті суб'єктом тенденції до припинення роботи, якої він зайнятий в даний момент.

- Мотив самоповаги. Виражається в прагненні суб'єкта ставити перед собою все більш і більш складні цілі в однотипній діяльності.

Перераховані вище компоненти, що становлять ядро мотиваційної сфери особистості, виступають в ролі чинників, безпосередньо спонукають суб'єкта до певного виду діяльності.

Другу групу утворюють компоненти, пов'язані з досягненням досить важких цілей.

Вони відносяться до поточних справ:

- Значимість результатів. Додання особистісної значущості результатами діяльності.

- Рівень складності завдання.

- Прояв вольового зусилля. Висловлює оцінку ступеня вираженості вольового зусилля в ході роботи над завданням.

- Оцінка рівня досягнутих результатів. Співвідноситься з можливостями суб'єкта в певному виді діяльності.

- Оцінка свого потенціалу.

У третю групу компонентів входять складові прогностичних оцінок діяльності суб'єкта:

- Запланований рівень мобілізації зусиль, необхідних для досягнення цілей діяльності.

- Очікуваний рівень результатів діяльності.

Четверта група компонентів відображає причинні фактори відповідної діяльності.

У неї входять два компоненти:

- Закономірність результатів. Висловлює розуміння особою власних можливостей в досягненні поставлених цілей.

- Ініціативність. Висловлює прояв ініціативи і винахідливості при вирішенні поставлених перед собою завдань.

Так, як шкали з 1 по 6 дають можливість визначити ті ситуації, котрі виступають у ролі чинників безпосередньо спонукаючих суб'єктів до того чи

іншого типу діяльності і є рушійними силами розвитку діяльності, тому зупинимося на цих результатах.

Згідно результатів випробування можна помітити зниження внутрішнього мотиву (компонент 1) у майбутніх психології. У студентів 1 курсу перший компонент становить 15,6 балів, що значно переважає результат 5 курсу – 12,8 балів. Це говорить про те, що згодом у досліджуваних почав зникати інтерес до майбутньої професії.

Пізнавальний мотив (компонент 2) вийшов майже однаковим і досить на високому рівні. Компонент 2 у студентів першокурсників всього на 0,8 бала (5%) переважає бали випускників бакалаврату. Але у магістрів пізнавальний мотив виріс на 1 бал (6%) більше, ніж у 1 курсу. Це говорить про те, що результати своєї діяльності цікавлять, як перших курсів, так четвертих і п'ятих.

Мотиву уникнення (компонент 3) притаманна негативна спонукаюча цінність результатів, а саме – побоювання показати низький результат і відповідні його наслідки. Тож судячи з балів перших курсів, можна сказати, що вони мають досить стійке намагання уникнути невдач у життєвих ситуаціях, пов'язаних з оцінкою результатів їх діяльності іншими людьми. Хоча теж саме можна сказати і про магістрів і 4 курс.

Студенти п'ятого курсу показали результат у 17 балів за шкалою «мотив змагання» (компонент 4), коли четверті і перші курси набрали в середньому 14,3 бала, а це аж на 16% менше ніж у старшого курсу. Цей мотив визначає, що прагнення бути краще за інших переважає у магістрів-психологів.

Такі дані свідчать про те, що у студентів-магістрів виражені певні мотиваційні особливості, але й наявні протилежні мотиви: з одного боку, яскраво виражений мотив змагання, спрямований на досягнення якомога кращих результатів і в той же час – знижений внутрішній мотив, що говорить про те, що студенти розчарувалися в обраній професії і не мають бажання розвиватися в цьому напрямку.

Це ж саме не можна сказати про студентів першокурсників, згідно результатам, які вони показали у компоненті 6 «мотив самоповаги». Їх бал

вийшов 18, а це на 2,6 бала вище, ніж у магістрів, і на 1,2 бала, ніж у бакалаврів 4 курсу. З цього можна робити висновки, що першокурсники зацікавлені в обраному професійному напрямі і мають прагнення ставити перед собою все більш і більш складні цілі в своїй діяльності.

Мотив зміни діяльності – ще один компонент, який є доказом того, що 5 курс має низьку професійну мотивацію. Середній бал студентів-магістрів у компоненті 5 вийшов 12,6. Порівнюючи з результатами перших 6 шкал, цей результат вийшов найменшим, що свідчить про бажання займатися чимось іншим.

Аналіз представлених результатів другої групи елементів (компоненти 7-8) показують що за шкалою складності завдання, у перших курсів результат вийшов набагато вищим ніж у 4 і 5 курсу. Це нормально, бо студенти першого курсу ще досить неадаптовані до нової сфери діяльності і їм все може даватися складніше, ніж четвертому курсу, або п'ятому. Бал студентів першого курсу вийшов 12, у 4 курсу 8,6 балів і у магістрів 9,4. Можна помітити велику різницю і це може говорити ще про певний рівень переоцінки труднощів завдань обстежених першокурсників.

При цьому попередня оцінка супроводжується підвищеною оцінкою ступеня вираженості вольового зусилля (компонент 9), який на 22,2% більш виражений у першокурсників у порівнянні з випускниками.

За нашими підрахунками оцінка свого потенціалу у обстежуваних першого курсу завищена і зафіксована на рівні 17 балів. Такий же показник у випускників бакалаврату та магістратури відмічається на рівні 15,8 і 14,4 бала, що приблизно на 11,2% менший ніж у першокурсників.

Результати оцінки наміченого рівня мобілізації вольових зусиль (компонент 12), який суб'єктивно вважається необхідним для досягнення результатів на 16,9% перевищив у обстежуваних 4 курсу (16,6 балів), ніж у магістрів (14,2 бали).

Оцінка закономірності результатів (компонент 14) показала, що у студентів 5 курсу цей показник на 2 бали вищий, ніж у 4 курсу і на 2,2 , ніж у 1

курсу, що свідчить про впевненість у своїх силах і розуміння закономірності досягнення високих результатів залежно від особистих можливостей у магістрів.

В останній шкалі ініціативності перший курс показав найвищий результат 18,2 бали, що перевищило приблизно на 49,1%, у середньому, результати четвертих і п'ятих курсів.

3.2 Обробка результатів дослідження компонента професійного спрямування за допомогою ОПС Дж. Холланда

З метою визначення професійного компоненту у студентів-психологів КНТЕУ ми використали опитувальник професійної спрямованості Дж. Холланда[4].

Відповідно до моделі Холланда, існує шість типів особистості. Кожному типу особистості відповідає певний тип діяльності і певний вид професійного середовища:

- реалістичний тип

Професійне середовище: техніка, сільське господарство, військова справа. Рішення конкретних завдань, що вимагають рухливості, рухових умінь, фізичної сили. Соціальні навички потрібні в мінімальній мірі і пов'язані з прийомом-передачею обмеженої інформації.

Приклади професій: механік, електрик, інженер, фермер, зоотехнік, геолог, гравер, агроном, садівник, автослюсар, водій, пілот, поліцейський, охоронець (охоронець), зварювальник, стоматолог.

Типові захоплення: реставрація старих механізмів, ремонт, конструювання, складання різних пристроїв. Будівельні і відновлювальні роботи. Фермерство, облаштування дачі, замиського будинку. Городництво, садівництво, мисливство, рибальство, туризм, фізично небезпечні види спорту;

- інтелектуальний тип

Професійне середовище: наука, рішення задач, що вимагають абстрактного мислення і творчих здібностей. Міжособистісні відносини відіграють незначну роль, хоча необхідно вміти передавати і сприймати складні ідеї.

Приклади професій: фізик, астроном, лінгвіст, програміст, мікробіолог, архітектор, економіст (аудитор, аналітик), фармацевт, мистецтвознавець, історик, етнограф, археолог.

Типові захоплення: робота (дослідний тип часто повністю поглинений своєю роботою). Складні види діяльності (яхтовий спорт, підводне плавання, альпінізм) Комп'ютери, програмування, читання (художня література, наукові статті);

- артистичний тип

Професійне середовище: образотворче мистецтво, музика, література. Рішення проблем, що вимагають художнього смаку і уяви.

Приклади професій: музикант, художник, візажист, фотограф, актор, режисер, дизайнер.

Типові захоплення: фотографування, малювання, живопис, відвідування танцювальних і музичних концертів, театрів, музеїв, твір поем, оповідань, художнє колекціонування, гра на музичних інструментах, заняття танцями,співом;

- соціальний тип

Професійне середовище: освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, обслуговування, спорт. Ситуації і проблеми, пов'язані з умінням розбиратися в поведінці людей, що вимагають постійного особистого спілкування, вміння переконувати.

Приклади професій: лікар, педагог, психолог, екскурсовод, журналіст, менеджер з продажу, ді-джей, телеведучий.

Типові захоплення: відвідування громадських заходів, зборів; добровільне виконання благодійної та соціальної роботи.

- підприємливий тип

Професійне середовище: рішення неясних завдань, спілкування з представниками різних типів в різноманітних ситуаціях, що вимагає вміння розбиратися в мотивах поведінки інших людей і красномовства.

Приклади професій: бізнесмен, маркетолог, менеджер, директор, завідувач, журналіст, репортер, дипломат, юрист, політик, менеджер з продажу, біржовий брокер.

Типові захоплення: Членство в клубах, організаціях, партіях. Відвідування зборів, конференцій. Спортивні змагання в якості глядача чи учасника. Престижний відпочинок, розваги. Організація вечірок, розваг. Політична діяльність.

- конвенціональний тип

Професійне середовище: економіка, зв'язок, розрахунки, бухгалтерія, діловодство, що вимагають здібностей до обробки рутинної інформації і числових даних.

Приклади професій: бухгалтер, фінансист, економіст, канцелярський службовець, бібліотекар, контролер, хімік-технолог, кресляр, коректор, логіст, товарознавець.

Типові захоплення: колекціонування марок, монет. Налаштування моделей. Проекти поліпшення житла. Участь в цивільних і громадських організаціях. Ігри з ясними і чіткими правилами.

Якщо людина вибирає професію і середовище, відповідну своєму типу особистості, вона буде працювати максимально ефективно, зможе досягти видатних успіхів і отримати найбільше задоволення від роботи. Чим більше набрана кількість балів, тим сильніше в особистості виражені риси даного типу.

Аналіз результатів за даною методикою показав специфіку типів особистості, які найбільш відповідають професії психолога і як вони виражені у першого, четвертого та п'ятого курсів (рис. 3.1).

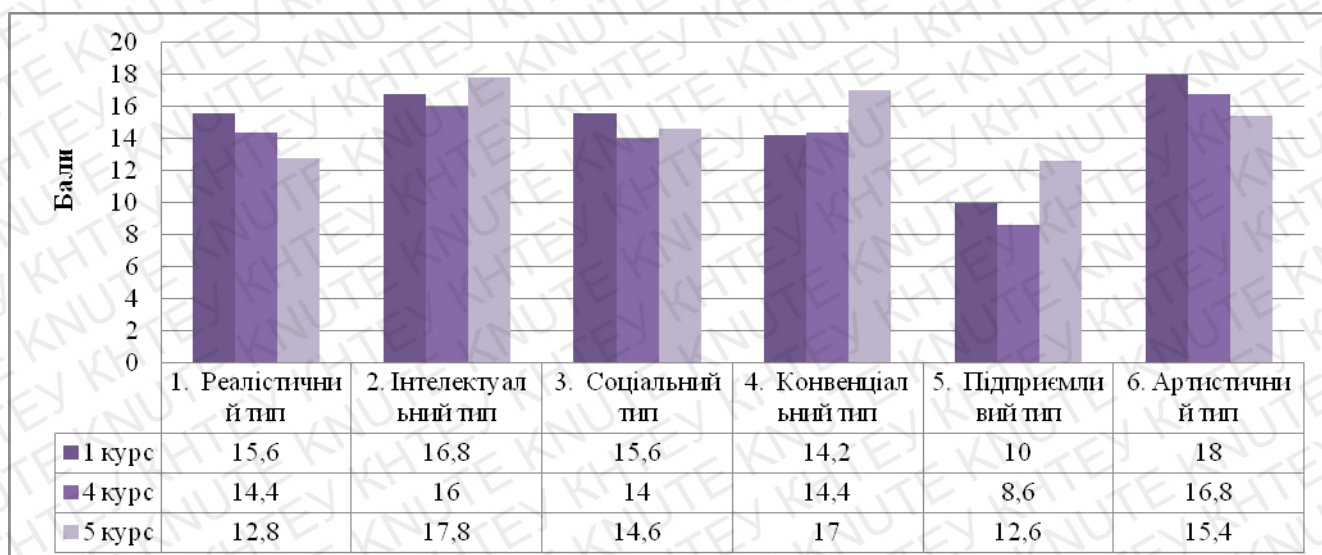

Рис. 3.1 Результати дослідження за «Методикою Дж. Холланда»

Розглянемо бали обстежуваних першого курсу (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати обстеження за методикою Дж.Холланда

Шкали	1 курс	4 курс	5 курс
1. Реалістичний тип	15,6	14,4	12,8
2. Інтелектуальний тип	16,8	16	17,8
3. Соціальний тип	15,6	14	14,6
4. Конвенціональний тип	14,2	14,4	17
5. Підприємливий тип	10	8,6	12,6
6. Артистичний тип	18	16,8	15,4

Найбільший результат випав на артистичний тип – 18 балів. Такому типу притаманні особистісні характеристики, як уява і інтуїція, емоційно складний погляд на життя, незалежність, гнучкість і оригінальність мислення, хороші рухові здібності і сприйняття. Спрямованість, переваги: емоції і почуття, самовираження, творчі заняття, уникнення діяльності, що вимагає фізичної сили, регламентованого робочого часу, дотримання правил і традицій.

На другому місці у них з'явився інтелектуальний тип, який становив 16,8 б. Це говорить про їх задовільний аналітичний склад розуму з розвиненими невербальними і вербальними здібностями, незалежність з оригінальним судженням, з високою активністю. Таких людей цікавлять більше теоретичні цінності, розумова праця, рішення інтелектуальних творчих завдань, що вимагають абстрактного мислення.

На однаковому рівні виражений реалістичний та соціальний тип особистості – 15,6 б. Реалістичний тип особистості орієнтований на реалії сьогодення, конкретні об'єкти та їх використання. Цей тип віддає перевагу професіям з конкретними завданнями: агроном, інженер, водій механік. Характерні невербальні здібності, просторова уява, моторні здібності. Щодо соціального типу, то він характерно виражається у соціальних навичках та вміннях спілкуватися, притаманне прагнення до лідерства, потреба у соціальних контактах, взаємодії. Такі люди незалежні від оточуючих, добре уміють пристосовуватись до обставин. Відрізняються прагненням повчати і виховувати оточуючих, емоційні, здатні до співпереживання і співчуття. У структурі інтелекту переважають вербальні здібності. Найбільш рекомендовано працювати у сфері «людина-людина», це психологи, педагоги, медики.

На четвертому і п'ятому місцях на середньому рівні виражені прояви конвенціонального (14,2 бала) та підприємливого (10 балів) типів. Для конвенціонального типу більш притаманна структурована діяльність, переробка інформації, консерватизм, підлеглість, залежність, недостатньо виражена організованість, управлінські здібності. Переваги: порядок, чітко розписана діяльність, робота по інструкції, заданими алгоритмами, уникнення невизначених ситуацій, соціальної активності і фізичного напруження, прийняття позиції керівництва. Підприємливий тип за інтерпретаційними характеристиками є енергійним, за ентузіазмом, в ньому присутнє прагнення до лідерства, переважання мовних здібностей, хороші організаторські якості, підприємливість, але з негативних якостей деяка агресивність із потребою у визнанні. У структурі інтелекту переважають вербальні здібності. Їм властиве

уникнення занять, що вимагають посидючості, великої праці, рухових навичок і концентрації уваги. Більше проявляється інтерес до економіки і політики.

Четвертий курс майбутніх психологів показав результати, які співпали за трьома позиціями, але вираженість проявів виявилась трохи нижчою. Так, у студентів прояв артистичного типу особистості на рівні 16,8 бала, що на 1,2 бала нижче, ніж у першокурсників. Але у випускників бакалаврату все ж вищий результат, ніж у п'ятого курсу, у яких бал вийшов 15,4, що на 2,6 нижче ніж у початкового курсу. Що говорить про їх погану гнучкість у спілкуванні, не мають творчого потенціалу, математичні здібності переважають над гуманітарними. Мало проявляється акцентуація особистого «Я».

Підприємливий тип у четвертого курсу отримав найнижчий бал – 8,6, коли у 5 курсу цей бал вийшов 12,6. Тобто магістри віддають перевагу керівній ролі, за допомогою якої вони можуть задовольнити свої потреби у домінантності й визнанні. Надають перевагу вербальним завданням, які пов'язані з керівним статусом і владою.

Найвищі бали показали магістри в інтелектуальному (17,8 бала) і конвенціональному (17 балів) типах. Тобто студентам подобається вирішувати завдання за допомогою абстрактного мислення. Вони більш інтелектуали, надають перевагу науковим професіям: астроном, фізик, математик тощо. Мають високорозвинені як гуманітарні, так і математичні здібності, а також надають перевагу структурованій діяльності.

3.3 Характеристика емоційно-вольової сфери у структурі професійного самовизначення студентів-психологів за методикою А. Зверкова та Е. Ейдмана

Останній компонент у структурі професійного самовизначення ми досліджували за методикою «Емоційно – вольова саморегуляція» А. Зверкова та Е. Ейдмана [63].

Можна сказати, що вольова саморегуляція є основним чинником, рушійною силою у будь-якій професійній діяльності. Без цього компоненту досить складно розпочати рух по кар'єрній драбині або здобути гарні результати у якійсь певній сфері.

Розглянемо показники емоційно-вольової саморегуляції першокурсників (табл. 3.2).

Таблиця 3.3

Результати обстеження за методикою «Емоційно-вольова саморегуляція»

Індекс	1 курс	4 курс	5 курс
1. Вольовий самоконтроль	16,6	13	12,8
2. Наполегливість	11	9,8	8,8
3. Самовладання	8,4	6,6	6,6

За загальною шкалою «вольовий самоконтроль» студенти першого курсу продемонстрували найвищий бал – 16,6. (рис. 3.2) За інтерпретаційними показниками високий рівень вольового самоконтролю відмічається в діапазоні 15-24 балів.

У найзагальнішому вигляді під рівнем вольового самоконтролю розуміється міра оволодіння власною поведінкою в різних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, станами. Рівень розвитку вольової саморегуляції може бути охарактеризований в цілому і окремо по таким властивостям характеру як наполегливість і самовладання. Рівні вольової саморегуляції визначаються в зіставленні з середніми значеннями кожної з шкал. Якщо вони складають більше половини максимально можливої суми збігів, то даний показник відображає високий рівень розвитку загальної саморегуляції, наполегливості або самовладання.

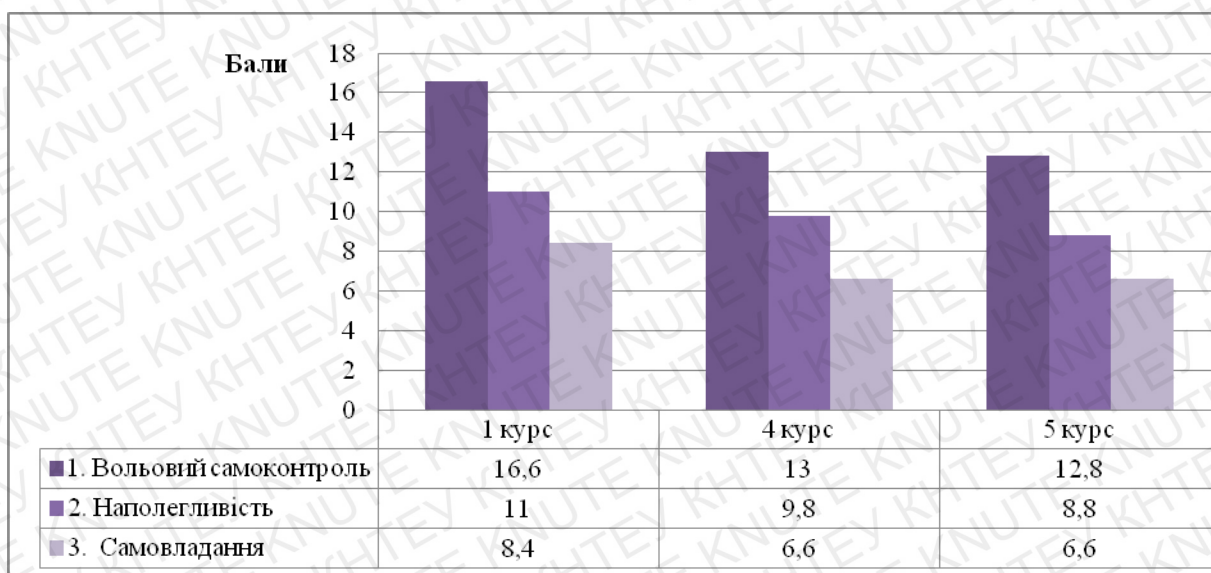

Рис. 3.2 Результати дослідження за методикою «Емоційно-вольова саморегуляція» А. Зверкова та Е. Ейдмана

Так, як студенти показали досить високий бал (16,6) за шкалою вольової саморегуляції, то можна сказати, що вони досить емоційно-зрілі, активні, незалежні і, не зважаючи на ранні роки, самостійні особи. Що є досить не характерним для тих, хто вчиться лише на першому курсі.

Чого не можна сказати про найстарший курс, котрі показали середній рівень (інтерпретаційний показник середнього рівня загальної шкали у межах від 11-14 балів) саморегуляції, а саме: 12,8 бала за першим індексом. І трохи вищий показник у 4 курсу, 13 балів вольового самоконтролю. Їхній бал приблизно на 30% нижчий за показник першокурсників. Тому у таких осіб може спостерігатися підвищена чутливість, емоційна нестійкість, вразливість, невпевненість у собі. Рефлексивність у них невисока, а загальний фон активності, як правило, знижений. Їм властива імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії і самоконтролю.

Аналіз результатів за субшкалою наполегливості, відображає силу намірів обстежуваних кожної з груп та їх прагнення до здійснення розпочатої справи. Так, як інтерпретаційний показник високого рівня наполегливості становить 11-16 балів, то перший курс психологів знову продемонстрував високий бал – 11,

що приблизно на 20% переважає показники 4 і 5 курсів. Такий рівень наполегливості говорить про високий рівень працездатності, про активне бажання втілювати заплановане у реальність, долати перешкоди на шляху до мети та не відволікатися на спокуси і йти до своєї мети.

Щодо випускників-бакалаврів та магістрів, то вони потрапили до середнього рівня з балами 9,8 та 8,8. Вони теж заслуговують аналогічних характеристик, хоча інтенсивність їх вираженості дещо нижча.

Низькі значення за даною шкалою свідчать про підвищену лабільності, невпевненості, імпульсивності, які можуть призводити до непослідовності і навіть розкиданості поведінки. Знижений фон активності і працездатності, як правило, компенсується у таких осіб підвищеною чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільного трактування соціальних норм.

Аналіз отриманих результатів за субшкалою самовладання відображає рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів обстежуваних. По третій субшкалі у всіх трьох курсів вийшли результати на середньому рівні (інтерпретаційний показник середнього рівня самовладання 6-8 балів). Але у першокурсників результат індексу самовладання (8,4 бала) на 1,8 бала більший, ніж у старшокурсників (6,6 балів). У цілому для таких осіб притаманна емоційна стійкість, добре володіння собою у різноманітних ситуаціях, внутрішній спокій, упевненість, що певною мірою звільняє їх від страху перед невідомим, підвищує готовність до сприйняття нового, непередбачуваного, новаторства. Разом з тим, прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, переважання постійної стурбованості та втоми.

З іншої сторони даної субшкали – спонтанність і імпульсивність в поєднанні з уразливістю і перевагою традиційних поглядів захищають людину від інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів, сприяють незворушного фону настрою.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі представлено результати дослідження основних трьох компонентів професійного самовизначення студентів-психологів, а саме:

- мотиваційний;
- професійний;
- емоційно-вольовий.

Підтвердилась гіпотеза, яка була висунута на початку дослідження, а саме, що на професійне самовизначення студентів-психологів здійснюють великий вплив такі структурні компоненти особистості, як: мотиваційний, професійний та емоційно-вольовий. Розвиток професійного самовизначення може відбуватися завдяки потенційним і актуальним індивідуально-психологічним характеристикам компонентів професійного самовизначення, формуванню пізнавальних, комунікативних, лідерських характеристик, стійкості до стресу й т.д.

Проаналізувавши показники мотиваційного компонента студентів за методикою В. Гербачевського, ми дійшли висновку, що групи мотивів самовизначення щодо діяльності у сфері психології мають свої особливості і показники студентів молодших курсів та старших відповідного напрямку підготовки досить різняться.

Акцент у дослідженні ми зробили на шкали з 1 по 6, що давали можливість визначити ті ситуації, котрі виступають у ролі чинників безпосередньо спонукаючих суб'єктів до того чи іншого типу діяльності і є рушійними силами розвитку діяльності.

Можна сказати, що майже по всім компонентам студенти-першокурсники показали високі результати, а це говорить про їх вмотивованість у своїй обраній діяльності. Але згідно з результатами другої і четвертої групи компонентів, вони мають виражену переоцінку складності завдань і не мають розуміння власних можливостей в досягненні поставлених цілей.

Згідно результатів випробування можна помітити зниження внутрішнього мотиву (компонент 1) у майбутніх психологів. У студентів 1 курсу перший

компонент становить 15,6 балів, що значно переважає результат 5 курсу – 12,8 балів. Це говорить про те, що згодом у досліджуваних почав зникати інтерес до майбутньої професії.

Пізнавальний мотив (компонент 2) вийшов майже однаковим і досить на високому рівні.

Мотиву уникнення (компонент 3) притаманна негативна спонукаюча цінність результатів, а саме – побоювання показати низький результат і відповідні його наслідки. Тож судячи з балів перших курсів, можна сказати, що вони мають досить стійке намагання уникнути невдач у життєвих ситуаціях, пов'язаних з оцінкою результатів їх діяльності іншими людьми. Хоча теж саме можна сказати і про магістрів і 4 курс.

Студенти п'ятого курсу показали результат у 17 балів за шкалою «мотив змагання» (компонент 4), коли четверті і перші курси набрали в середньому 14,3 бала. Цей мотив визначає, що прагнення бути краще за інших переважає у магістрів-психологів.

Мотив зміни діяльності – ще один компонент, який є доказом того, що 5 курс має низьку професійну мотивацію. Середній бал студентів-магістрів у компоненті 5 вийшов 12,6. Порівнюючи з результатами перших 6 шкал, цей результат вийшов найменшим, що свідчить про бажання займатися чимось іншим.

Згідно отриманих результатів за методикою Дж. Холланда, ми робимо висновок, що у студентів кафедри психології, з одного боку, відмічаються на рівні вищому за середній професійно значимі типологічні особливості (соціальний, артистичний, інтелектуальний), а з іншого боку, відмічено певні типологічні особливості, які не сприятимуть успішності професійної діяльності, такі як: консервативний, аналітичний, агресивний, підкореність і т.д.

У 4 курсу, так як і у першого, переважає інтелектуальний й артистичний тип, а підприємливий, у порівнянні з показниками інших курсів, виявлений найслабше.

У 5 курсу студентів-психологів інтелектуальний та конвенціональний тип має результати на однаковому високому рівні. Підприємливий тип отримав нижчі результати, але вищі за результати четвертого курсу.

Аналіз показників емоційно-вольової саморегуляції дає зрозуміти, що для першокурсників притаманний високий рівень вольового контролю та наполегливості, що зумовлює високий рівень вольової саморегуляції з властивою емоційною стійкістю, активністю, силою намірів і прагненням до здійснення розпочатої справи та достатнім рівнем довільного контролю емоційних реакцій.

А ось у 4 і 5 курсів показники вольового самоконтролю, наполегливості та самовладання майже однаково нижчі, і тому різняться з показниками першого курсу.

Отже, робимо висновок, що студенти-психологи першого курсу на теперішній час більш мотивовані і ініціативні у майбутній професії, ніж студенти четвертого і п'ятого курсу.

ВИСНОВКИ

1. Перший розділ присвячено теоретико-методичним передумовам розуміння сутності професійного самовизначення та його ролі у житті студентів-психологів.

На основі зробленого аналізу робіт радянських та пострадянських психологів з проблеми професійного самовизначення з'ясовано, що у даній літературі розглянуто лише окремі аспекти професійного самовизначення особистості. З'ясовано, що існує множинність наукових розумінь поняття «професійне самовизначення». Також ми помітили, що вчені більше спираються на особливості професійного вибору школярами, а самовизначення на етапі студентства продовжує залишатися мало розробленим. Проаналізувавши літературу можемо сказати, що професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, в якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення.

Згідно сучасній літературі, професійне самовизначення розглядається українськими науковцями як процес формування особистістю ставлення до професійної діяльності та до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Отже, вибір майбутньої професії – є фактором подальшого розвитку особистості, визначення умов і засобів реалізації особистісних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення життєвих задумів, сенсу, цінностей.

2. У другому розділі визначено емпіричну модель організації роботи й обґрунтування психодіагностичного інструментарію.

На підставі теоретико-методичного аналізу дослідження професійного самовизначення студентів-психологів роботу проведено в три етапи: перший – теоретичний, другий – емпіричний, третій – підсумковий.

Розглядаючи методи та методики дослідження ми намагалися з'ясувати всі структурні компоненти психологічної складової процесу професійного самовизначення майбутніх фахівців з урахуванням специфіки умов та особливостей їх діяльності.

На основі аналізу даних літератури можна сказати, що феномен психологічної діяльності студентів-психологів досліджується вперше і є досить багатограним, і багатовимірним.

Оскільки гіпотезою дослідження є припущення, що особливості професійного самовизначення майбутніх психологів зумовлені професійними, мотиваційними, емоційно-вольовими характеристиками особистості, то обираючи методи та методики дослідження ми намагалися з'ясувати всі структурні компоненти психологічної складової процесу професійного самовизначення.

Щодо вибору методик для проведення нашого дослідження, то в роботі використовувались найбільш валідні, інформативні та репрезентативні, компактні за часом та технікою виконання методики, які зарекомендували себе при проведенні аналогічних досліджень як надійні та інформативні:

- з метою вивчення професійних мотивів використали методику «Оцінка рівнів домагань» В. Горбачевського. Ця методика використовується для оцінки рівня домагань особистості за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури.
- дослідити професійний компонент у нашій роботі ми вирішили за допомогою опитувальника професійної спрямованості (ОПС) Дж. Холланда. Він визначає ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є нахили.
- емоційно-вольовий компонент ми дослідили за методикою «Вольової саморегуляції» А. Зверкова та Е. Ейдмана.

3. У третьому розділі представлено аналіз результатів емпіричного дослідження професійного самовизначення студентів-психологів КНТЕУ.

Підтвердилась гіпотеза, яка була висунута на початку дослідження, а саме, що на професійне самовизначення студентів-психологів здійснюють значний вплив такі структурні компоненти особистості, як: мотиваційний, професійний та емоційно-вольовий. Розвиток професійного самовизначення може відбуватися завдяки потенційним і актуальним індивідуально-психологічним характеристикам компонентів професійного самовизначення, формуванню пізнавальних, комунікативних, лідерських характеристик, стійкості до стресу й т.д.

З'ясовано закономірності та особливості проявів компонентів професійного самовизначення у майбутніх психологів. Визначено, що у першокурсників переважають внутрішні індивідуально значимі і безпосередні мотиви. Але вони мають виражену переоцінку складності завдань і не мають розуміння власних можливостей в досягненні поставлених цілей.

У старшого курсу виражені певні мотиваційні особливості, але й наявні протилежні мотиви: з одного боку, яскраво виражений мотив змагання, спрямований на досягнення якомога кращих результатів і в той же час – знижений внутрішній мотив, що говорить про те, що студенти втратили інтерес до обраної професії і не мають бажання розвиватися в цьому напрямку.

Дивлячись на отримані результати опитувальника Горбачевського можна сказати, що майже по всіх компонентах студенти-першокурсники показали високі результати, а це говорить про їх вмотивованість у своїй обраній діяльності.

Стосовно результатів дослідження компонента професійного спрямування, то можна сказати, що першокурсники показали результати на рівні вищому за середній. Професійно значимі типологічні особливості в них переважають такі як соціальний, артистичний, інтелектуальний типи. Що характеризує їх як незалежних, гнучких і з оригінальним мисленням. Гарно розвинені невербальні і вербальні здібності, незалежність з оригінальним судженням, підвищена активність. Мають непогане вміння спілкуватися, незалежні від оточуючих,

добре уміють пристосовуватись до обставин, а найголовніше, що повинно бути притаманне кожному психологу це здатність до співпереживання і співчуття. У структурі інтелекту переважають вербальні здібності. Тобто ця характеристика дає підстави вважати, що студенти-першокурсники мають всі дані для того, щоб працювати у сфері «людина-людина».

Четвертий курс майбутніх психологів показав результати, які співпали за трьома позиціями, але вираженість проявів виявилась трохи нижчою. Що говорить про їх погану гнучкість у спілкуванні, не мають творчого потенціалу. У цих студентів за інтелектуальними показниками математичні здібності переважають над гуманітарними, тому їм більш властиві точні науки. Тому однією з причин низьких показників мотиваційного компоненту є знижений інтерес до психології як науки.

Найвищі бали показали магістри в інтелектуальному і конвенціональному типах. Тобто студентам подобається вирішувати завдання за допомогою абстрактного мислення. Вони більш інтелектуали та надають перевагу більш точним наукам: економіці, фізиці, математиці. Мають високорозвинені як гуманітарні, так і математичні здібності. Тому їх може більше цікавити структурована діяльність.

Останній компонент професійного самовизначення ми дослідили за методикою «Емоційно – вольова саморегуляція» А. Зверкова та Е. Ейдмана.

По всіх трьох індексах емоційно-вольової саморегуляції перший курс показав найвищі результати, що говорить про їх емоційну зрілість, активність, незалежність і, не зважаючи на ранні роки, самостійність. Що є досить не характерним для тих, хто вчиться лише на першому курсі.

У четвертого і п'ятого курсів результати вийшли нижчі, але теж задовільні. Про студентів можна сказати, що їх показники демонструють спокій, упевненість у собі, стійкість, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Як правило такі люди добре рефлексують особисті мотиви, планомірно втілюють власні наміри, вміють розподіляти зусилля, здатні

контролювати свої вчинки, володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю.

Таким чином, аналіз показників емоційно-вольової саморегуляції свідчить про значний вплив на структуру професійного самовизначення майбутніх психологів.

Отже, з нашого дослідження можна побачити відношення перших і старших курсів до своєї майбутньої професійної діяльності. Підсумовуючи результати, можемо зробити висновки, що першокурсники більш мотивовані, проявляють велику ініціативність, ставлять певні цілі. У них відсутній мотив зміни діяльності, тобто студенти впевнені в обраному професійному середовищі.

Четвертий курс за результатами показує, що має сумніви в обраній професії, але ще готовий далі продовжувати почату справу.

Щодо п'ятого курсу, то вони зовсім незадоволені майбутньою професією. Мотив зміни діяльності у них проявився найбільше, що свідчить про небажання працювати в сфері психології, а скоріш за все вибір впаде на сферу економіки, менеджменту судячи з високорозвинених як гуманітарних, так і математичних здібностей. Також студенти надають перевагу керівній ролі, за допомогою якої вони можуть задовольнити свої потреби у домінантності й визнанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности / К.А.Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни. — М.: Наука. — 1988. — С. 137–145
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б.Г. Ананьев. — М. : Педагогика, 1980.
3. Артемов В. Ю. Дослідження категорії професійної зрілості, компетентності та готовності. //Наука і освіта. Науково-практичний журнал. 2010. — № 9. — С. 153-155.
4. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. — М. : Изд-во Моск. унта, 1990. — 336 с.
5. Балин В.Д. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. Пособие / В.Д Балин, В.К. Гайда, В.К. Горбачевский и др.; под. общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. — СПб.: Изд-во «Питер», 2000. — 506 с.
6. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Видання друге, доповнене. / Г. О. Балл. — Житомир: ПП Рута, Видавництво Волинь, 2008. — 232 с.
7. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн. — С. Пб. : Прогресс, 1992. — 400 с.
8. Бодров В.А. Нелинейная модель мотивационной сферы личности / М.А.
9. Бодров, Г.В. Ложкин, А.Н. Плющ // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22. — № 2. — С. 90-100
10. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. для вузов./ В.А. Бодров. — М. : ПЕР СЭ, 2001. — 511 с.
11. Болучевская В.В. Профессиональное самоопределение будущих специалистов помогающих профессий: Монография.— Волгоград: Изд-во ВолГМУ, 2010. — 264 с.

12. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика / Л.Ф. Бурлачук, Е.П. Савченко. – Київ : Изд-во АЛД, 1995. – 112 с.
13. Васильєва, О. А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах / О. А. Васильєва // Наука і освіта. - 2011. - № 1. - С. 19-22.
14. Вітковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації: Монографія. / О. І. Вітковська. – К.: Наук. світ, 2001. – 91 с.
15. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19. 00. 07. – педагогічна та вікова психологія. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 2002.- 24 с
16. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19. 00. 07. – педагогічна та вікова психологія. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 2002.- 24 с.
17. Войтко А.І. До питання професійного самовизначення підлітків в сучасних умовах / А.І.Войтко // Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закл. освіти: Зб. наук. пр. – Рівне: Рівнен. держ. гуманіт. ун-т., 2002. – Вип. 22.
18. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи /Е. И. Головаха. — К. : Наукова думка, 1988. — 144 с.
19. Гренюк Л. С. Мотиваційна готовність до професійної діяльності. // Психологічна технологія і технологія навчання. Актуальні проблеми психології. Том 8. Випуск 4. [За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон]. – Київ, «Міленіум», 2007. – С. 15-19.
20. Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. // І.Д. Васильків, В.М. Кравчук,

- О.А. Сливка, І. З. Танчин, Ю.В. Тимошенко, Л.М. Хлипавка. – Тернопіль: Астон, 2018. – 256 с. – С. – 12
21. Долинська Л.В. Самосвідомість та “Я – концепція” особистості / Л.В. Долинська // Загальна психологія: навч. посіб. [О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін.]. – К., 1999. – С. 356–360.
22. Дружинин В.Н. Психология: учеб. для экономических вузов / под общ. ред. В.Н. Дружинина. — СПб. : Питер, 2002. – 672 с.
23. Елдышова О. А. Профессиональное самосознание как психологическая составляющая профессионального становления // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 7. – С. 101-102.
24. Емоційний інтелект як складова людського капіталу / Л.С. Тараєвська. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/48.pdf
25. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала. / Е. П. Ермолаева. – М.:Изд-во “Институт психологии РАН”, 2008. – 384 с.
26. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Уч. пособие. – 2-е изд., перераб. / Э. Ф. Зеер. – М.: Академический проект. Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
27. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. / Е. А. Климов. – М.:Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
28. Климов Е.А. Психология профессионала/ Е.А. Климов. – М. : Изд-во «Институт практической психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с. – С. 29
29. Кокур О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія / О.М. Кокур. – Київ : Міленіум, 2004. – 265 с.
30. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития / И.М. Кондаков, А.В. Сухарев // Вопросы психологии. – 1989. – №5. – С. 158-164.

31. Корольчук М.С. Професійне вигорання працівників освіти : монографія / М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, Л.І. Березовська. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 276 с.
32. Корольчук М.С. Психодіагностика : навч. посіб. / М.С. Корольчук, В.І. Осьодло. – Київ : Ельга; Ніка- Центр, 2012. – 400 с.
33. Корольчук М.С. Психологія адаптації студентів до навчальної діяльності впливів : монографія / М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, І.В. Мостова, У.Б. Михайлишин, С. М. Миронець, В.Г. Пасічна, Е.Т. Соломка; за заг. ред. М.С. Корольчука. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – 218 с
34. Корольчук М.С. Психологія професійного самовизначення особистості: монографія/ М.С. Корольчук, Ю. В. Дроздова, В.М. Корольчук, В. І. Осьодло, А. М. Сипливий.- Київ: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2018. - 280 с.
35. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного відбору / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – Київ : Ельга ; Ніка-Центр, 2013. – 536 с.
36. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : монографія / Олеся Михайлівна Коропецька. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 347 с.
37. Костюк Г. С. Профессиональное самоопределение как фактор формирования личности // Вопросы психологии. – 1967. – № 5. – С. 183-184.
38. Костюк Г.С. Роль професійного самовизначення у формуванні особистості. / Професійна орієнтація учнів. – К.: Рад. школа, 1971.–С. 17-26
39. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : монографія / В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
40. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 16 с.
41. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. ; Наука, 1984. – 444 с.
42. Лукіна В. С. Исследование мотивации профессионального развития // Вопросы психологии. – 2004. – № 5. – С. 25-32.
43. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між

- людьми / Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України; Наук.- дослідн. центр гуманітар. Проблем Збройних Сил України. – Київ, 2006. – 395 с.
44. Максименко // Наук. Вісник Миколаївського держ. пед. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського; серія «Психологічні науки». – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. – Т. 2, вип. 5. – С. 3 – 19
45. Максименко С. Д. Загальне поняття про особистість та її структуру // Особистість в психологічних дослідженнях: Тексти. / С. Д. Максименко. – Ніжин, 2005. – С. 131-144.
46. Максименко С. Д. Прогнозування розвитку особистості як наукова проблема / С. Д. Максименко // Наук. Вісник Миколаївського держ. пед. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського; серія «Психологічні науки». – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. – Т. 2, вип. 5. – С. 3 – 19.
47. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – Київ : КММ, 2006. – 240 с.
48. Максименко С.Д. Експериментальна психологія (дидактичний тезаурус) : навч. посіб / С.Д. Максименко, Е.Л. Носенко. – Київ : МАУП, 2002. – 127 с.
49. Максименко С.Д. Метод дослідження особистості / С.Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - №7. – С. 1–8.
50. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С.Д. Максименко. – Київ : НДІП, 1990. – 240 с.
51. Маноха И. П. Человек и потенциал его бытия: опыт синтезирования онтологических и психологических познавательных техник. / И. П. Маноха. – Киев: Стимул К, 1995. – 254 с.
52. Маноха І.П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / КДУ ім. Т.Г.Шевченка. –К., 1993. –22с.
53. Маркова А. К. Психология профессионализма. / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд “Знание”, 1996. – 312 с.
54. Маслоу А. Теория человеческой мотивации. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 77-105.

55. Мерзлякова О.Л. Професійне самовизначення старшокласників як впливовий чинник їх саморозвитку // Професійне самовизначення особистості в системі «людина–техніка» : еколого-аграрний напрям: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 54-62.
56. Методические пособия. / В. И. Носков, А. В. Кальянов, О. В. Ефросинина и другие. / [Под общ. ред. проф. В. И. Носкова]. – Донецк: ДИУ, Норд – Пресс, 2006. – 172 с.
57. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности. / Л. М. Митина. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т: Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 400 с.
58. Огороднійчук З. В. Загальна психологія. – К., 2004. – 195с.
59. Оліховська Л. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект / Л. Оліховська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2016. - Вип. 2. - С. 161-164.
60. Орлов В. А. Профконсультирование как метод интенсификации профессионального самоопределения подростков // Психологические средства выявления особенностей личностного развития подростков и юношества. / В. А. Орлов. – М.: Издательство АПН СССР. 1990. – 166 с.
61. Осницкий А. К., Н. В. Бякова, С. В. Истомина Развитие саморегуляции на разных этапах профессионального становления. // Вопросы психологии. 2009. – № 1. – С. 3-12.
62. Пасічняк Р. Ф. Психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Пасічняк Руслана Федорівна. - Івано-Франківськ, 1999. – 186с. – С. – 65
63. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов ; за ред. Т.І. Пашукової. – Київ: Знання, 2000. – 203 с.
64. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. [Ответственный редактор М. В. Буланова-Топоркова]. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 544 с.

65. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: Метод. посіб. / В.М.Мадзігон, І.Д.Бех, М.П.Тименко та ін. – К., 2001. – 152 с.
66. Побірченко Н.А. Успішна професія – як її обирають: нові підходи до організації проф. самовизначення учн. молоді / Н.Побірченко, О.Мерзлякова // Директор школи. Шкіл. світ. – 2009. – № 2. – С. 70–75.
67. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. / Ю. П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
68. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах допрофільного навчання як психолого-педагогічна проблема. // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2016. – №1. – С. 235–242
69. Профессиональная ориентация как детерминанта карьеры личности: Учебно-методические пособия. / В. И. Носков, А. В. Кальянов, О. В. Ефросинина и другие. / [Под общ. ред. проф. В. И. Носкова]. – Донецк: ДИУ, Норд – Пресс, 2006. – 172 с.
70. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.: Изд-во ин-т практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
71. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: учебное пособие / [С. А. Боровикова, Т. П. Водолазская, М. А. Дмитриева, Л. Н. Корнеева]; [Ред. Г. С. Никифоров] Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб: Изд-во СПбГУ, 1991. – 152 с.
72. Психологічний словник / за ред. В.І.Войтко. — К.: Рад. шк. — 1982. —216 с.
73. Психологічні особливості адаптаційного входження студентів економічного профілю у освітньо-професійну діяльність / В.М. Корольчук, М.С. Корольчук, І.В. Мостова // SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION. Pedagogy and Psychology, III (27), Issue: 51, 2015. – С. 87 – 91.
74. Радчук Г.К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості // Радчук Г.К.- Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.- 2012. – Випуск 5. – С.47-54

75. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебно-методическое пособие / Д.Я. Райгородский. – Самара : Издат. Дом « Бахрах», 2002. – 667 с.
76. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание: о месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 330 с.
77. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М.; СПб. : Питер, 2003. – 508 с.
78. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. — СПб.: Питер. — 1999. — 705 с.
79. Сорочан В. В. Психология профессиональной деятельности: Конспект лекций. / В. В.Сорочан. – М.: МИЭМП, 2005. – 70 с.
80. Тропотяга П. А. Психологические детерминанты профессиональной успешности будущего специалиста: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.03 / Тропотяга Павел Александрович; [Место защиты: Дальневост. гос. ун-т путей сообщ.]. – Иркутск, 2009. – 211 с.
81. Тур'ян О. В. Розвиток ціннісно-сміслової сфери в процесі професійного становлення. // Наука і освіта. Науково-практичний журнал. Спецвипуск. 2010. – С. 373-778.
82. Тюхтенко Н. А. Мотиваційні основи професійного самовизначення молоді // Україна: аспекти праці. –1999. – № 1. – С. 15-18.
83. Super, D.E. The psychology of careers. – N.Y.: Harper & Brothers, 1957.
84. Holland, J.L. Making vocational choices: A theory of vocation personalities and work environments. – 3d Edition. – Eutz, FE: Psychological Assessment Resources, 1997.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Оцінка рівнів домагань» В. Горбачевського

Мета: Опитувальник В. К. Горбачевського призначений для діагностики компонентів мотиваційної структури, яка пов'язана з рівнем домагань. Можливість застосування експериментальної схеми дослідження рівня домагань ґрунтується на припущенні про узагальненість рівня домагань. Проте поряд з даними про дійсну узагальненість рівня домагань існують і протилежні, які, наприклад, свідчать про те, що рівень домагань, який сформувався в людини в експериментальному завданні, відрізняється від рівня домагань, який склався в неї у звичній для неї професійній діяльності. Ця характеристика несе на собі відбиток конкретної історії її формування та розвитку й залежить не лише від внутрішніх, а й від зовнішніх умов.

Порядок роботи: Бланк опитувальника заповнюється під час виконання будь-якого завдання (наприклад навчального). Експериментатор фіксує певний етап його виконання, який є єдиним для всіх, хто навчається, та пропонує їм на завершення цього етапу опитувальник. Перед початком виконання навчального завдання експериментатор роздає бланки з текстом та пояснює порядок роботи з опитувальником.

Інструкція досліджуваному: Коли Ви закінчите фіксований етап запропонованого Вам завдання, візьміть бланк з текстом опитувальника, уважно прочитайте інструкцію та починайте відповідати. Пам'ятайте, що висловлювання відносяться до тієї ситуації, яка склалася на той момент, коли частину завдання вже виконано, але ще необхідно працювати над частиною, яка залишилася. У процесі роботи з опитувальником Ви читаєте по порядку кожне з наведених у бланку висловлювань і вирішуєте, наскільки Ви згодні чи не згодні з ним. Залежно від цього Ви відмічаєте на правій стороні бланку одну з наступних

цифр: якщо повністю згодні – “+3”; якщо згодні – “+2”; якщо скоріше згодні, ніж не згодні – “+1”; якщо Ви абсолютно не згодні – “-3”; якщо не згодні – “-2”; якщо скоріше не згодні, ніж згодні – “-1”; зрештою, якщо Ви не можете ані погодитися з висловлюванням, ані відкинути його – “0”. Усі висловлювання відносяться до того, про що Ви думаєте, що почуваєте або що хочете на момент, коли робота над завданням переривається.

Тест опитувальника

№	Висловлювання	Шкала для відповідей
1	Дослідження мені вже порядком набридло	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
2	Я працюю на межі своїх сил	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
3	Я хочу показати все, на що я здатен	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
4	Я відчуваю, що мене змушують прагнути до високого результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
5	Мені цікаво, що вийде	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
6	Завдання доволі складне	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
7	Те, що я роблю, нікому не потрібно	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
8	Мене цікавить: мої результати кращі або гірші за результати інших	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
9	Мені б хотілось швидше зайнятися своїми справами	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
10	Думаю, що мої результати будуть високими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
11	Ця ситуація може завдати мені неприємностей	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
12	Чим кращий результат, тим більше хочеться його поліпшити	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
13	Я проявляю достатньо старанності	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
14	Я вважаю, що мій результат кращий	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
15	Завдання не викликає великого інтересу	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
16	Я сам ставлю перед собою завдання	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
17	Я турбуюсь з приводу своїх результатів	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
18	Я відчуваю приплив сил	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3

Продовження дод. А

19	Кращих результатів мені не досягти	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
20	Ця ситуація має для мене значення	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
21	Я хочу ставити все більш і більш складні цілі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
22	До своїх результатів я ставлюсь байдуже	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
23	Чим довше працюєш, тим стає цікавіше	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
24	Я не збираюся “напружуватися” у цій роботі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
25	Швидше за все мої результати будуть низькими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
26	Як не старайся, результат від цього не зміниться	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
27	Я б зайнявся зараз чим завгодно, тільки не цим дослідженням	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
28	Завдання досить просте	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
29	Я здатен на кращий результат	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
30	Чим складніша ціль, тим більше бажання її досягти	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
31	Я відчуваю, що можу подолати всі труднощі на шляху до цілі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
32	Мені байдуже, якими будуть мої результати порівняно з іншими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
33	Я захопився роботою над завданням	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
34	Я хочу уникнути низького результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
35	Я відчуваю себе незалежним	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
36	Мені здається, що я марно втрачаю час і сили	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
37	Я працюю в упівсили	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
38	Мене цікавлять межі моїх можливостей	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
39	Я хочу, щоб мій результат був одним з кращих	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
40	Я зроблю все, що в моїх силах, для досягнення цілі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
41	Я відчуваю, що в мене нічого не вийде	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
42	Випробування – це лотерея	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3

Ключ

№	Компонент мотиваційної структури	Номери висловлювань
1	Внутрішній мотив	150, 23, 33
2	Пізнавальний мотив	5, 22, 38
3	Мотив уникнення	11, 17, 34
4	Мотив змагання	8, 32, 39
5	Мотив зміни діяльності	1, 9, 27
6	Мотив самоповаги	12, 21, 30
7	Значущість результатів	7, 20, 36
8	Складність завдання	2, 13, 37; 6, 28
9	Вольове зусилля	2, 13, 37
10	Оцінка рівня досягнутих результатів	190, 29
11	Оцінка власного потенціалу	18, 31, 41
12	Намічений рівень мобілізації зусиль	3, 24, 4
13	Очікуваний рівень мобілізації	10, 25
14	Закономірність результатів	14, 260, 420
15	Ініціативність	40, 16, 35

Обробка даних. Передбачає перетворення відповідей на бали за правилом або прямого, або зворотного переведу. Бали підраховуються за кожним з 15 компонентів мотиваційної структури за допомогою спеціального ключа. Номери тих висловлювань, відповіді на які перетворюються на бали за правилом прямого переведу, подано без індексів, а висловлювання, що перетворюються за правилом зворотного переведу, помічено індексом “0”

Опитувальник професійної спрямованості Дж. Холланда

Інструкція до тесту: Оберіть одну з двох запропонованих професій, але не з точки зору престижності, а з точки зору її сутності: «Чи можу я займатися даним видом діяльності, чи бажаю я цього?»

Тестовий матеріал

№	Варіант А	Варіант Б
1	Інженер-технолог	Інженер-конструктор
2	В'язальник	Санітарний лікар
3	Кухар	Типографський набирач
4	Фотограф	Завідуючий магазином
5	Кресляр	Дизайнер
6	Філософ	Психіатр
7	Вчений-хімік	Бухгалтер
8	Редактор наукового журналу	Адвокат
9	Лінгвіст	Перекладач художньої літератури
10	Лікар-психіатр	Статистик
11	Завуч	Голова профкому
12	Спортивний лікар	Фейлетоніст
13	Нотаріус	Постачальник
14	Перекладач	Карикатурист
15	Політичний діяч	Письменник
16	Садівник	Метеоролог
17	Водій тролейбуса	Медсестра
18	Інженер-електронщик	Секретар-друкарка
19	Маляр	Художник по металу
20	Біолог	Офтальмолог

Продовження дод. Б

21	Телеоператор	Режисер
22	Гідролог	Ревізор
23	Зоолог	Головний зоотехнік
24	Математик	Архітектор
25	Працівник дитячої кімнати міліції	Рахівник
26	Вчитель	Командир частини
27	Вихователь	Художник по кераміці
28	Економіст	Завідуючий відділом
29	Коректор	Критик
30	Завгосп	Диригент
31	Радіооператор	Фахівець з ядерної фізики
32	Ремонтник електрообладнання	Монтажник
33	Агроном-насіннезнавство	Голова колгоспу
34	Закрійник-модельєр	Декоратор
35	Археолог	Експерт
36	Працівник музею	Консультант
37	Вчений	Актор
38	Логопед	Стенографіст
39	Лікарка	Дипломат
40	Головний бухгалтер	Директор
41	Поет	Психолог
42	Архіваріус	Скульптор

Ключ

1. Реалістичний тип: 1, 2, 3, 4, 5, 16, 17, 18, 19, 21, 31, 32, 33, 34 – усі А.
2. Інтелектуальний тип: 1Б|, 6А|, 7А|, 8А|, 9А|, 16Б|, 20А|, 22А|, 23А|, 24А|, 31Б|, 35А|, 36А|, 37А|.
3. Соціальний тип: 2Б|, 6Б|, 10А|, 11 А, 12А|, 17Б|, 20Б|, 25А|, 26А|, 27А|, 36Б|, 38А|, 39А|, 41Б|

4. Конвенціональний тип: 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 32Б, 40А, 42А, 38Б
5. Діловий тип: 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 33Б, 35Б, 37Б, 39Б, 40Б.
6. Артистичний тип: 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 19Б, 21Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 34Б, 41А.

**Методика « Емоційно – вольова саморегуляція» А. Зверкова та Е.
Ейдмана**

Мета дослідження: визначити рівень розвитку рольової саморегуляції.

Процедура дослідження: дослідження вольової саморегуляції за допомогою тесту-опитувальника проводиться або з одним досліджуваним, або з групою. Щоб забезпечити незалежні відповіді, кожен отримує текст опитувальника, бланк для відповідей, на якому надруковані номери питань і поряд із ними графа для відповідей.

Інструкція: «Вам пропонується тест, який містить 30 тверджень. Уважно прочитайте кожне і вирішіть, правильне чи неправильне це твердження щодо Вас. Якщо правильне, то на аркуші для відповідей проти номера цього твердження поставте знак "плюс" (+), а якщо неправильне — "мінус" (-).

Тест

1. Якщо щось не клеїться, у мене нерідко з'являється бажання залишити цю справу.
2. Я не покидаю своїх планів і справ, навіть якщо доведеться обирати між ними і приємною компанією.
3. Мені неважко стримати спалах гніву, якщо це необхідно.
4. Зазвичай я зберігаю спокій в очікуванні приятеля, який запізнюється.
5. Мене важко відволікти від розпочатої роботи.
6. Мене сильно вибиває з колії фізичний біль.
7. Я завжди намагаюсь вислухати співрозмовника не перебиваючи, навіть якщо йому не терпиться заперечити.
8. Я завжди «гну» свою лінію.
9. Якщо потрібно, я можу не спати впродовж ночі (наприклад, робота, чергування) і весь наступний день бути в «хорошій формі».
10. Мої плани дуже часто перекреслюють зовнішні обставини.

11. Я вважаю себе терплячою людиною.
12. Мені не просто примусити себе холонокровне спостерігати за видовищем, яке хвилює.
13. Мені рідко вдається примусити себе продовжити роботу після серії образливих невдач.
14. Якщо я ставлюсь до когось погано, мені важко приховати це.
15. Я можу зайнятись своїми справами при незручних та невідповідних обставинах, якщо це необхідно.
16. Мені сильно ускладнює роботу усвідомлення того, що її необхідно обов'язково зробити до певного терміну.
17. Вважаю себе рішучою людиною.
18. Фізичну втому я переношу легше, ніж інші.
19. Краще почекати ліфт, який щойно поїхав, ніж підніматися сходами.
20. Зіпсувати настрій мені не так просто.
21. Іноді якась дрібниця охоплює мої думки, не дає спокою, і я ніяк не можу від неї відчепитися.
22. Мені важче зосередитись на завданні або роботі, ніж іншим.
23. Пересперечати мене важко.
24. Я завжди прагну закінчити розпочаті справи.
25. Мене легко відволікти від справ.
26. Я іноді помічаю, що намагаюсь досягти свого всупереч обставинам.
27. Люди часом заздять моему терпінню і ретельності.
28. Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.
29. Я помічаю, що під час монотонної роботи несвідомо починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це призводить до погіршення результатів.
30. Мене, зазвичай, сильно дратує, коли «перед носом» зачиняються дверцята транспорту або ліфта, який від'їжджає.

Обробка результатів:

Мета обробки результатів — визначення величин індексів вольової саморегуляції за пунктами загальної шкали (В) й індексів за субшкалами «настирливість» (Н) і «самоконтроль» (С).

Кожен індекс — це сума балів, отримана при підрахунку збігів відповідей досліджуваного з ключем загальної шкали або субшкали.

В опитувальнику шість маскувальних тверджень, тому загальний сумарний бал за шкалою «В» має перебувати у діапазоні від 0 до 24, за субшкалою «настирливість» — від 0 до 16 і за субшкалою «самоконтроль» — від 0 до 13.

Ключ

Загальна шкала	1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 13- 14- 16-, 17+, 22-, 24+, 25-, 27+,	7+, 9+, 10-, 11+, 18+, 20+, 21-, 28-, 29-, 30-
Наполегливість	1-, 2+, 5+, 6 -, 9+, 10 17+, 18+, 20+, 22-,	-, 11+, 13- 16- 24+, 25- 27+
Самовладання	3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 24+, 27+, 28-,	14-, 16-, 21-, 29-, 30-